

Ужгородський національний університет
Кафедра політології

МИКОЛА ВЕГЕШ, МИКОЛА ЩАДЕЙ

**ЗАРУБІЖНІ ФУТУРОЛОГІЧНІ КОНЦЕПЦІЇ
НА МЕЖІ ТИСЯЧОЛІТЬ:
ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ**

Ужгород - 2003

ББК 66.01

В 50

Рецензенти:

Марина Василь Васильович, кандидат історичних наук, доцент кафедри політології Ужгородського національного університету;

Хоменко Олександр Васильович, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Ужгородського національного університету.

Відповідальний за випуск:

Петрінко Віктор Степанович, кандидат політичних наук, доцент кафедри політології Ужгородського національного університету.

Рекомендовано до друку на засіданні кафедри політології Ужгородського національного університету.

В монографії М.Вегеша і М.Щадея зроблена спроба узагальненого аналізу основних футурологічних концепцій Заходу другої половини ХХ – початку ХХІ ст. Автори проаналізували найбільш відомі праці Елвіна Тоффлера, Даніела Белла, Самуеля Хантінгтона, Френсіса Фукуями та інших. Значна увага приділяється проблематиці політичної влади та міжнародних відносин.

Видання розраховане на викладачів і студентів вищих навчальних закладів, усіх, кого цікавить історія сучасної зарубіжної політології.

©Вегеш М., Щадей М., 2003.

ВСТУП

На рубежі століть, а тим більше тисячоліть, як ніколи існує велика спокуса спробувати заглянути в майбутнє. Особливо, якщо рубіж історичний співпадає з матеріальними, соціальними, духовними змінами такого масштабу і такої швидкості, які дають підставу говорити про нову якість світового розвитку.

Звичайно, про майбутнє можна не думати; в передбаченні майбутнього можна помилятися; майбутнє може сплутати будь-які карти, примусити коливатись будь-який компас – але воно є неминучим, і, властиво, прийде саме по собі. Минуле ніколи не перетворювалось у майбутнє плавною течією – майбутнє, як і все живе, народжується в муках. Найбільш жорстко воно наздожене несподіванкою того, хто в політичній злості дня обмежує кругозір проблемами минулого. Заглиблення в дискусії про минуле є своєрідною апестезією, маревом, що відволікає від розумової роботи над достеменними процесами, які визначатимуть майбутнє.

Це майбутнє ховається за горизонтом прийдешніх днів, і не має потреби покладатися на пророків. Але праця мислення – вивчення статистики, врахування нових фактів, аналіз видимих тенденцій, знайомство з прогнозами футурологів – дає можливість скласти картину процесів, що ведуть світове співтовариство в неминуче майбутнє, і забезпечити раціональне обговорення того, що чекає людство. Саме така спроба ознайомлення і аналізу поглядів найвідоміших зарубіжних футурологів на політичну владу і систему міжнародних відносин в майбутньому робить це дослідження актуальним.

Особливістю теперішнього періоду є константа флюїдності, адже стабільність повсюди поступається місцем нескінченним змінам. Сучасною проблемою є не дефіцит відомостей, а навпаки, їх стрімкий зростаючий потік. Постає питання не про пошук фактів, а відбір значущих явищ, визначення важливого, першочергового, що виходить на перший план. Ми вступили в невідомий до цього часу великий вік інформатики. Перед нами період надзвичайно зростаючого

обміну ідеями, концепціями, критикою, апологетикою різних явищ. Оцінка майбутнього потребує реального відбору важливої інформації від загальновідомої апологетики, пропаганди і просто «шумового фону». Саме такий підхід і лежатиме в основі цієї наукової роботи, мета якої в поглибленому аналізі поглядів сучасних футурологів, їх баченні майбутнього. Основний акцент робитиметься на висвітленні тенденцій розвитку влади та системи міжнародних відносин.

Однак, кілька слів про футурологію. На думку авторів короткого енциклопедичного словника «Філософія політики», футурологія (від лат. futurum – майбутнє і грец. logos – вчення, слово) у широкому розумінні – сукупність уявлень про майбутнє людства, у вузькому – галузь наукових знань, що охоплює перспективи соціальних процесів. Часто вживається як синонім прогнозування та прогностики. Термін запропонований німецьким соціологом О.Флехтхемом у 1943 р. Відомий дослідник під футурологією розумів “філософію про майбутнє” [40, 621]. Сучасні дослідники розрізняють декілька напрямків у світовій футурології: апологетичний, що спирається на технологічні теорії та зводить суспільний прогрес лише до зростання рівня техніко-економічного розвитку (З.Бжезінський, Г.Кан, Р.Арон); ліворадикальний, представники якого обґрунтовують неминучість катастрофи “західної цивілізації” внаслідок поглиблення науково-технічного прогресу (А.Ускоу); реформістський, що спирається на теорію “конвергенції” (Д.Белл, Е.Тоффлер, Ф.Полак). Розрізняють також концепцію неминучості “глобальної катастрофи”, яка з’явилася на початку 70-х років і набула свого поширення сьогодні [40, 621-622].

Таким чином, об’єктом нашого дослідження є розгляд концепцій постіндустріального суспільства у роботах Е. Тоффлера «Третя Хвиля» [33], «Метаморфози влади» [37] “Шок майбутнього” [34] та ряду інших представників цього напрямку (Д. Белла, Й. Масуди, С. Хантінгтона, Ф. Фукуями) [30, 41-43, 44-45]. Предметом дослідження є політична влада та система міжнародних відносин у постіндустріальному світі,

розроблена Е. Тоффлером, а також методологічний підхід, що ліг в основу його концепції. Футурологічна концепція Е.Тоффлера досліджується в порівняльному аспекті (спільне та розбіжності концептуальних підходів Самуеля Хантінгтона та Френсіса Фукуями).

Серед основних завдань роботи необхідно виділити наступні: 1) ознайомлення з категоріями та методологічними підходами до розуміння постіндустріального суспільства, знайомство з поглядами Д. Белла, Й. Масуди, Е. Тоффлера та В. Хмелько, що розробляли концепцію постіндустріального суспільства, а також змалювання загального образу постіндустріального суспільства; 2) аналіз концепції «метаморфоз влади» та розуміння політичної влади, яка матиме місце в постіндустріальному суспільстві Е. Тоффлера; 3) аналіз концепції глобального конфлікту, розробленої Е. Тоффлером, що визначатиме в майбутньому стан міжнародних відносин, та критика її сприйняття через призму інших теорій деяких визначних вчених сучасності (перш за все, С.Хантінгтона і Ф.Фукуями); 4) геополітична концепція З.Бжезінського та аналіз ним головних гравців сучасних міжнародних відносин; 5) футурологічна концепція «Зіткнення цивілізацій» С.Хантінгтона та її оцінка в сучасній політичній науці; 6) аналіз футурологічних підходів Ф.Фукуями, зокрема його праці «Кінець історії?».

У своєму розвитку людство пережило аграрну та індустріальну хвилі, на зміну яким, ламаючи уставлені уявлення, звичаї, традиції, приходить третя – інформаційна. Її аналізу й присвячена всесвітньо відома книга американського соціолога Елвіна Тоффлера «Третя хвиля», яку необхідно розцінювати як складову частину славнозвісної трилогії вченого. Ще в 1970 р. Е.Тоффлер опублікував працю «Футурошок», яка більш відома у російському перекладі під назвою «Шок будущего». Аналізуючи першу книгу Е.Тоффлера, український політолог А.Романчук відзначав, що «Футурошок» – це шок, що його викликає зіткнення людини з майбутнім. Політичним наслідком для суспільства має бути розширення демократії, визнання плюралізму головним

принципом організації усіх сфер суспільного життя” [36, 232]. У вступі до своєї праці Е.Тоффлер написав: “Це книга про те, що відбувається з людьми, коли на них звалюються переміни. Вона про те, як ми адаптуємось – чи не адаптуємось – до майбутнього” [34, 15]. Російський філософ П.Гуревич вірно підмітив, що Е.Тоффлер “не ставить питання про те, що таке психологічна норма. Він вважає, що людина, малопристосована до змінюваної реальності, психологічно ущемлена. Їй треба пояснити, що світ постійно перетворюється. Якщо вона хоче адаптуватися до реальності, їй важливо перебудувати свою психіку, уникнути футурошока” [6, 8]. Е.Тоффлер бачив джерело футурошока тільки в машині, в технології, однак справа не тільки в цьому. Відбувається процес перетворень соціального і культурного буття, внаслідок чого “людина не лише включається в темп нечуваних прискорень. Вона взагалі катапультиється, причому багаторазово, в інші світи” [6, 9].

“Третя хвиля” – друга книга трилогії Е.Тоффлера, яка побачила світ у 1980 р. У ній вчений представив історію у вигляді “хвиль цивілізації”, які послідовно змінюють одна одну. Е.Тоффлер виділив три хвилі: перша призводить до встановлення сільськогосподарської цивілізації, друга – до індустріальної, третя – до інформаційної. Для останньої притаманна домінація “демасифікованих” засобів інформації, використання наукових досягнень у всіх без винятку сферах суспільного життя. Дослідник розрізняє в сучасному суспільстві “техносферу”, “соціосферу” та “інфосферу”. Саме останній відводиться вирішальна роль у майбутньому суспільстві [36, 232]. У передмові до російськомовного видання “Третьої хвилі” П.Гуревич констатував, що Е.Тоффлер не вважає свою теорію ні утопією, ані антиутопією. “Недивлячись на те, що Третя хвиля робить виклик людству і містить у собі небезпеку – від екологічної катастрофи до загрози ядерного тероризму і електронного фашизму, - вона не є жажливим продовженням індустріалізму. Свій жанр Тоффлер йменує “практопією”. Чим утопія відрізняється від практиї? В останній нема черезмірної ідеалізації. Це описовість більш

практичного і більш сприятливого для людини світу, ніж той, у якому ми живемо. Але в цьому світі, на відміну від утопії, є місце злу – хворобам, брудній політиці, несправедливості” [5, 8-9]. Головне в праці Е.Тоффлера полягає в тому, що на рубежі століть не залишиться ні капіталізму, ні соціалізму, принаймні ця термінологія нічого не буде вартувати. Нова епоха буде епохою утвердження нових технологій у сфері виробництва, побуту, суспільної організації, політики, стосунків і культури.

«Метаморфози влади» – третя книга трилогії, в якій розвиток оригінальних ідей Тоффлера досягає кульмінації, зосереджена на аналізі сутності влади та пов’язаних із нею трансформацій, що, зокрема, матимуть місце в майбутньому. Яким буде обличчя нашої цивілізації, що такими швидкими темпами розвивається? У підназві цієї книги зафіксовано: «Знання, багатство і сила на порозі XXI століття». Сам автор так висловився про свою третю частину трилогії: “Метаморфози влади” – це книга про посилення боротьби за владу, з якою ми зіштовхуємося в той час, коли індустріальна цивілізація втрачає своє домінуюче становище і нові сили набирають могутності на планеті” [37, 16]. Е.Тоффлер глибоко переконаний, що володіння знаннями, уміння використовувати їх стають не лише визначальною виробничою силою, а й могутнім інструментом влади. Серед діючих чинників влади (насильство, багатство, знання) Е.Тоффлер віддавав перевагу останньому.

Необхідно відзначити, що за радянських часів праці Е.Тоффлера були з-поміж тих, що звинувачувалися в дрібнобуржуазному утопізмі й підлягали нещадній критиці марксистсько-ленінською наукою за так зване “викривлення” й “вихолощення” соціального змісту глобальних проблем, абстрактне розуміння науково-технічного прогресу та його наслідків. Ситуація докорінно змінилася в сучасних умовах. Зокрема, в Україні праці Е.Тоффлера вивчаються науковцями різних орієнтацій, використовуються при викладанні нормативних курсів з філософії, соціології, політології [32, 576-577].

Погляди на постіндустріальне суспільство Д. Белла і Й. Масуди, у вигляді скороченого варіанту праць, вміщені на сторінках «Сучасної зарубіжної соціальної філософії» [30]. Популярна в свій час концепція Ф. Фукуями про «кінець історії» [41], що пропагувала перемогу ліберальної демократії у світі, була взята до уваги з метою порівняння. А також з цією ж метою було проаналізовано і концепцію конфлікту цивілізацій С. Хантінгтона [44, 45], який визначальним чинником майбутнього конфлікту бачить не технологічні зміни, а культурно – цивілізаційні відмінності, що призведуть до зіткнення.

Для критичного розуміння та сприйняття поглядів Е. Тоффлера було проаналізовано статті та монографії закордонних, зокрема, російських вчених. Серед цих вчених варто відзначити Н. Германа [3], що розглядає саме політичні проблеми трансформації, Р. Інглхарта [8], який ґрунтовно дослідив зміни в політичній культурі при переході до постіндустріалізму, та німецьких редакторів щотижневика «Шпігель» Г.-П. Мартіна і Х. Шумана [19]. Автори демонструють стан фінансового світу, політичного життя і діяльності корпорацій, не залишаючи ілюзій відносно справедливої конкуренції, свободи і рівності. Глобалізація, що стає одною з наймасштабніших тем сучасності, несе в собі причину загибелі процвітанню та демократії, і з нею потрібно боротись.

Теоретичним розробкам проблеми влади та постіндустріального суспільства присв'ячені статті В. Ледяєва [14-16], І. Левяша [13] та І. Іноземцева [9]. При розгляді питання поняття влади використано й погляд Г. Саймона [28]. Статті В. Мелянцева [20], Н. Моїсєєва [22], В. Хороса [46] та Д. Цвильова [47] зосереджені на загальному описові та розгляді основних рис постіндустріального суспільства. Вони носять досить критичний характер щодо розгляду постіндустріального суспільства і його можливостей та недоліків. А вже згадувана стаття І. Іноземцева зосереджена саме на висвітленні недоліків та можливості існування саме постіндустріального суспільства. У статті А. Тертичного [31]

подано матеріал, в якому говориться про колишнього радянського, а тепер українського вченого В. Хмелько, який першим, ще до американських вчених, розробив концепцію світової історії на основі технологічних змін. Питанням міжнародних відносин та світопорядку в майбутньому постіндустріальному суспільстві присв'ячені статті Д. Малишевої [18], В. Кулагіна [12], А. Уткіна [38], Е. Тоффлера [35] і Ф. Фукуями [43] та монографія вже згаданого А. Уткіна [39].

Отже, аналіз літератури демонструє використання найновішої інформації переважно з періодичних видань. Така особливість полягає в тому, що розгляду проблеми постіндустріального суспільства та постіндустріалізму присв'ячено багато досліджень, але майже нічого не пишеться про проблеми саме влади в такому суспільстві. В цьому й полягає, на нашу думку, актуальність даного наукового дослідження.

Дана робота складається з вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел і літератури. Кожен розділ розкриває завдання, окреслені вище, які є прямо чи опосередковано пов'язані між собою.

В результаті взаємного синтезу трьох частин наукової роботи перед нами вимальовується комплекс важливих факторів, думок, підходів, концепцій і теорій, пізнання яких відкриває можливість скласти більш-менш цілісне уявлення про політичну владу та майбутню систему міжнародних відносин у розумінні футуролога Елвіна Тоффлера і його наступників, зокрема З.Бжезінського, С.Хантінгтона та Ф.Фукуями.

Розділ 1. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ КОНЦЕПЦІЙ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА

Сьогодні ми являємось свідками глибоких змін в економічних і соціальних структурах передових країн світу – змін, головним чином пов'язаних з науково-технічним прогресом. Недарма з'явилися такі поняття, як «технологічне суспільство», «технотронна ера», «інформаційна революція», «постіндустріальне суспільство», «третя хвиля» тощо. Один зарубіжний автор підрахував 75 таких концепцій і теорій [47, 48-59].

Не претендуючи на збільшення цього списку, відмітимо тільки те, що в основі багатьох внутрішніх теорій і концепцій лежить загально визнаний феномен наростання значення інформації в житті сучасного суспільства, що трактується як процес інформатизації. Мова, по-суті, йде про розгортання «інформаційної революції». З усіх вищенаведених понять нам особисто ближче поняття постіндустріалізму, оскільки воно вже має достатньо давню теоретичну традицію. Приставка «пост» здається нейтральною, але саме вона приховує два різні змістовні аспекти: те що представляє собою продовження індустріальної епохи, так би сказати, по осі прогресу, і те, що являється вже іншим, маневруючим в якусь іншу сторону – в бік, чи, навіть, назад. Саме ці два пояснення, в явній чи прихованій формі, мають місце в сучасній літературі, даючи підстави для існування обох.

Термін «постіндустріальне суспільство» вперше був використаний Д. Рісменом у 1958 р., коли деякі автори співчували ідеям соціалізму, розглядаючи «постіндустріальне суспільство» як певну альтернативу буржуазному порядку. Ренесанс цього поняття відноситься до 60-70-х років ХХ ст., коли стали очевидними масштаби технологічних змін, і соціологи серйозно зайнялись вивченням обумовлених ними суспільних процесів.

Родоначалник концепції постіндустріалізму Д. Белл вже на початку 70-х рр. обґрунтував обумовленість цих рис новою роллю теоретичного знання, яке перетворилося в головне джерело технологічних нововведень, переходом від

виробництва переважно товарів до виробництва послуг, домінуванням професійного і технологічного класу над традиційним пролетаріатом, а також інтелектуальних технологій, що дають ключ до раціонального планування технологічного і соціального розвитку [30, 204]. При цьому Д. Белл, який залишається, на наш погляд, найбільш авторитетним і методологічно коректним дослідником проблем постіндустріалізму, відмічав, що «постіндустріальне суспільство є «ідеальним типом», побудованим соціальним аналітиком на основі різних змін у суспільстві, які зведені до купи, стають більш-менш пов'язаними між собою і можуть бути протиставлені іншим «концепціям». Він підкреслив, що поняття «постіндустріального суспільства» є аналітичною конструкцією, а не картиною специфічного чи конкретного суспільства» [9, 141].

Як зазначає Д.Белл і його послідовники, використання приставки «пост», з однієї сторони підкреслює перехідний характер даного суспільства, а з іншої – свідчить про обмеженість можливості теорії достатньо чітко визначити риси майбутнього з позицій цього «перехідного» теперішнього [9, 141]. Однак логіка побудови теорії постіндустріального суспільства передбачає існування суспільства «доіндустріального», і тут прихована фундаментальна проблема, яка саме сьогодні стає особливо актуальною. Поняття «постіндустріальне» протиставляється поняттям «доіндустріальне» й «індустріальне», але при цьому Д.Белл, як коректний дослідник, не може сконструювати таке протиставлення, відштовхуючись від поняття «постіндустріальне суспільство». Після деяких сумнівів він зміщує центр цього протиставлення на суто економічний рівень і продовжує: «Доіндустріальний сектор є в основному добуваючим, він базується на сільському господарстві, добуванні корисних копалин, риболовлі, заготівлі лісу та інших ресурсів. Індустріальний сектор носить перш за все виробничий характер, він використовує енергію і машинну технологію для виробництва товарів. Постіндустріальний – є обробляючим, і тут обмін інформацією і знаннями проходить в

основному за допомогою телекомунікацій і комп'ютерів [9, 142].

Прочитовані вище думки Д.Белла, який порівнює поняття «постіндустріального», «доіндустріального» та «індустріального», дають підстави для з'ясування методології застосування терміну «постіндустріальне», чого б він не стосувався – суспільства, економіки чи технологічного устрою. Д.Белл, як і багато інших авторів – О. Тоффлер, Й. Масуда, Р. Пастон – вважали, що історія розвитку цивілізації складається із трьох великих етапів: аграрного, індустріального і інформаційного: «першої», «другої», «третьої» хвиль. Ці етапи розділені між собою переходами, зміст яких можна кваліфікувати як соціальні революції.

Таким чином, поняття «постіндустріальне» може бути використано тільки для опису технологічної і господарської бази сучасних суспільств, але, при цьому, воно не визначає їх соціальної і політичної організації; «постіндустріальне суспільство» залишається настільки ж абстрактною конструкцією, як і доіндустріальне, і може мати різні форми свого прояву. Інакше кажучи, на базі постіндустріальної економіки може виникнути ряд суспільств, кожне з яких повинно бути охарактеризоване і, відповідно, описане тільки з точки зору його технологічної організації, але перш за все, на основі важливих соціально-політичних відносин, що складаються всередині цього суспільства. Саме технологічні зміни здатні впливати і реально впливають на суспільно – політичні відносини та світосприйняття людей, що веде до формування нового суспільства, відмінного від попереднього за ідеологією та способом життя із новим змістом. І воно (постіндустріальне суспільство) матиме певні характерні риси для всіх суспільно-культурних формацій. Однак, саме на основі культурних, цивілізаційних відмінностей носитиме унікальний характер, як це було в індустріальну добу ХХ століття.

На початку 90-х рр. серед основних центрів формування інформаційного суспільства, економісти і соціологи зазвичай називали Сполучені Штати Америки, Західну Європу і Японію. Десять років після цього перспективи останньої виглядають

досить таки невизначеними, а різниця між США і ЄС стає все більш помітною. Саме досвід США і Західної Європи дозволяє нам запропонувати тезу «про дві моделі сучасного постіндустріалізму».

Оцінюючи існуючі між ними відмінності, слід нагадати: в Європі історія становлення індустріального суспільства нараховує три-чотири століття, в США – в два рази менше. Промисловій революції в Європі передували століття існування середньовічного устрою з його багатою специфічною культурою; в США індустріальне суспільство створювалось без жодної основи. Нарешті, формування постіндустріальних тенденцій в Європі було сприйнято в контексті «антиіндустріалізму»; в США це означає соціальний порядок, який настав після індустріалізму. Постіндустріальна економіка США в багато-чому нібито зрослась з індустріальною ідеологією, і варто визнати, що успіхи постіндустріального господарства Америки досягаються багато в чому тими ж методами, що й соціально-економічний прогрес в епоху індустріалізму. В Європі успіхи постіндустріалізму привели до більш глибоких змін в мотивації діяльності. В нових умовах європейці намагаються підняти не рівень, а якість життя, що є більш суб'єктивним, ніж кількісне. Сьогодні культура, яка сприйняла всі досягнення інформатики, стає все більш суттєвою галуззю європейської економіки, і в цьому аспекті країни Європейського Союзу є набагато більше «постіндустріальні», ніж США [9, 143-146].

В той же час існує багато методологічних напрацювань та теорій, які визнають термін «постіндустріального суспільства» як такий, що відображає реалії сьогодення» [22, 9] і є перехідним етапом від індустріального до інформаційного суспільства. Деякі автори говорять про те, що це суспільство тепер знаходиться на етапі переходу від індустріального до постіндустріального, які є між собою відмінними не тільки в термінологічному, але і соціумному та суспільному аспектах [33, 19-20]. Таким чином, під терміном «постіндустріальне суспільство», який широко використовується, класики постіндустріальної теорії мали на увазі перш за все

формування нової технологічної та господарської системи, яка приходить на зміну індустріальному типу господарювання. Саме це стисло ми і спробуємо розглянути.

Неабиякий інтерес становить вивчення творчої спадщини сучасного американського мислителя Д.Белла, котрий справедливо належить до тих найбільш видатних і шанованих вчених сучасності, і про якого, в контексті методології проблеми постіндустріалізму ми вже згадували. Йому належать дві праці з даної проблеми: «Прихід постіндустріального суспільства» та «Культурні суперечності капіталізму» [30, 274].

У своїй постіндустріальній теорії американський соціолог визначає основні параметри майбутнього суспільства. Д.Белл ще перебуває під впливом стрімкого економічного зростання попередніх років, і його прогнози є досить оптимістичними. Що ж стосується сфери культури, то Д.Белл виявився одним із перших, хто започаткував нову тенденцію – включення цієї проблематики в соціально-філософські дослідження технократичного характеру. Особливу увагу хотілося б звернути на методологічні питання, що розроблені ним досить коректно, обережно та всесторонньо. Особливо при розгляді проблеми культури, де Д.Белл спирається на інші методологічні засади, а саме роз'єднання сфер. Певною мірою цей осьовий принцип було застосовано в постіндустріальній теорії. За ним суспільство поділяється на три царини: соціальну структуру, політику і культуру, котрі керуються власними осьовими принципами. З цього приводу американський соціолог писав, що протягом останніх ста років має місце відмінність, котра дедалі більше поглиблюється, між соціальною структурою (економіка, технологія) й культурою (символічне вираження значень), кожна з яких керується різними осьовими принципами. Соціальна структура знаходить своє коріння у функціональній раціональності та ефективності, культура – в парадоксальному виправданні самовизначеності особистості [30, 238]. Таким чином, методологічні засоби, які використовує Д.Белл, несуть певні новації, що вирізняють

американського теоретика з-поміж інших, враховуючи й звичний для нас марксистський погляд на суспільство.

Найбільш фундаментальним викладом поглядів про структуру суспільств, великі зміни, що відбуваються при переході до постіндустріального суспільства, опис, яким воно буде в майбутньому, є всесвітньовідомий бестселлер Елвіна Тоффлера (народ. в 1928 р.) «Третя хвиля» (1970). У цій книзі Е.Тоффлер запропонував таку схему розвитку цивілізації: «Перша хвиля» - утворення суспільств аграрного типу; «Друга хвиля» - розвиток індустріального суспільства; й «Третя хвиля» означає появу постіндустріального суспільства [33]. При цьому основну увагу автор приділяє переходу від «індустріального» йому суспільства до постіндустріального. За Е.Тоффлером, індустріалізм є певним видом цивілізації зі своїм особливим типом розвитку, ставленням до навколишнього середовища, способом життя, ціннісними пріоритетами та орієнтирами. Він характеризується монолітною структурою, централізацією, одноманітністю, монотонною працею, відчуженням людини і економічними бідами. Цивілізація «Третьої хвилі», що наближається, докорінно відрізнятиметься від капіталізму періоду «індустріалізму», основні регулятивні принципи якого не спрацьовують у період переходу суспільства до економіки самообслуговування. Свого часу сукупність взаємопов'язаних принципів – стандартизація, централізація, спеціалізація, синхронізація, концентрація і максималізація – програмували поведінку людини, цементували суспільство на всіх рівнях, починаючи з виробництва й закінчуючи сферою сім'ї, дозволя, міжособистісних стосунків тощо. Проте поява нових наукомісних технологій, реорганізація виробництва на основі впровадження найновіших досягнень науки і техніки привели в рух «Третю хвилю» розвитку цивілізації, яка руйнує всі шість принципів попередньої економіки, і змінює їх на протилежні. Відповідно, і виробництво має зовсім інший характер. «Новий спосіб виробництва, - пише Е.Тоффлер, - робить можливим повернення до хатнього виробництва на новій, вищій

електронній базі, та акцентує увагу на домівці як на центрі суспільства» [33, 237].

Отже, на зміну етиці споживання має прийти етика самообслуговування, що несе в собі інші цінності й типи життя. Повага людини залежить вже не від її капіталу, а від практичної віддачі в безпосередній її діяльності. Внаслідок цього змінюється цінність не лише окремої людини, а й суспільства загалом. На думку Е.Тоффлера, відбувається своєрідна «гуманізація» суспільства, оскільки мірою того, як знецінюється влада капіталу, зникає і притаманний капіталізові дух користюлюбства і меркантилізму.

Така інтерпретація зміни етичних норм враховує те, що економічна необхідність набуває інших форм, раціоналізація суспільно-економічних відносин здійснюється на інших засадах і внаслідок цього виникають можливості для нового типу поведінки особи в сфері як виробництва, так і в царині дозвілля, культури, освіти. Е.Тоффлер присвятив окремий розділ «майбутній особистості» [33, 345]. Він попереджає про те, що не збирається змальовувати якогось супермена чи ідеальну людину, і вказує на те, що згодом має сформуватись новий соціальний характер, тобто, відповідно до різноманітності соціально-економічної системи, особистість теж представлятиме собою розмаїття ролевих моделей і життєвих типів. Особистість майбутнього неможливо описати в термінах попередньої цивілізації, адже йдеться про переверот в усьому внутрішньому світі людини, який позначається на її свідомості й підсвідомості. В цілому, коли йдеться про з'ясування того, чим є «Третя хвиля», то Е.Тоффлер весь час застерігає проти готових формул і визначень. Тому найзагальніша його ідея полягає в тому, що людство вступило на шлях прискорення змін, а це радикальним чином вплине на весь комплекс життєзначущих цінностей і орієнтирів.

Йонезі Масуда – визначний японський дослідник проблем «інформаційного суспільства», засновник і колишній президент Інституту інформаційного суспільства в Токіо, автор близько 20 книг, зокрема бестселлера «Інформаційне

суспільство як постіндустріальне суспільство» (1983) [30, 235-261]. Й. Масуда спробував осмислити наступну еволюцію суспільства, передбачаючи можливість майбутнього симбіозу людини і природи. Інформаційне суспільство функціонуватиме на основі синергетичної раціональності. «Функціонуючим соціальним принципом буде синергізм, новий принцип, який замінить вільну конкуренцію сучасного капіталізму» [30, 235].

Й. Масуда вважає, що майбутнє суспільство за всіма параметрами докорінним чином відрізняється від попереднього, насамперед тим, що має змінитись мета суспільства. Вона полягає тут не у виробництві товарів й задоволенні потреб, а у створенні повнокровного життя й пошуку можливостей для її реалізації. Зрештою, інформаційна продуктивна сила, заснована на комп'ютерній комунікативній мережі, повинна дати могутній поштовх до здійснення соціальних інновацій системного характеру. У сфері економіки Homo intelligens має створити біоекономічну систему, результатом якої буде гармонійне співвідношення між людиною й природою. Для цього їй треба стримати необережну експансію споживання та переорієнтувати науку і технологію, щоб на їхній основі розвивати незабруднюючу й ресурсозберігаючу промисловість. Однак, головне завдання нової економічної системи – встановлення синергії між виробництвом і використанням. Це стане можливим завдяки тому, що в майбутньому суспільстві використання інформації буде основним центром економічної діяльності. Природа ж інформації така, що для її вироблення й використання потрібна кооперація. Саме це дає підстави Масуді говорити про можливість виникнення синергетичної економічної системи.

У політиці на зміну різним державним установам і формам організації соціальної поведінки має прийти вільне об'єднання громадян, діяльність яких спрямовуватиметься на попередження та оптимальне розв'язання кризових явищ. Фактично йдеться про таку трансформацію суспільства, коли воно починає виступати як частина природи, для якої характерне не співставлення «мета-засіб», а – «причина-наслідок». Природа не ставить собі мети, а в процесі свого

розвитку формує причину, яка трансформується в наслідок. Зрештою, кінцевою метою майбутньої людини може стати створення синергетичного суспільства, в якому об'єднується вище буття й зусилля людини. Тобто, Homo intelligens не може бути інертним, таким, що лише самореалізується, або ж антисоціальним; такими були східні святі, котрі намагалися піднести себе шляхом суворого аскетизму. Ця людина стане творцем не лише своєї власної діяльності, а й нового суспільства загалом.

Ось чому, коли йдеться про прогнозування появи «нової людини», постає питання про те, що ж має стимулювати перехід до якісно нового етапу розвитку особистості. І в цьому плані позиція Масуди відзначається оригінальністю, бо самореалізація для нього не є вищою метою розвитку. Такою метою є створення синергетичного суспільства, в якому людина – лише кооператор Вищого Буття.

Серед вітчизняних науковців-футурологів чільне, але і до цього часу маловідоме місце, посідає концепція українського вченого, професора, завідувача кафедрою соціології Національного університету «Києво-Могилянська академія», президента міжнародного інституту соціології Валерія Хмелько [31, 20]. Йому ще 30 років тому, тобто за сім років до «Третьої хвилі» Е.Тоффлера, вдалось помітити і зафіксувати декілька невідомих раніше важливих тенденцій. Вчений знайшов показник зміни співвідношення працюючих в різних сферах виробництва. Ця концепція у відомій нам історії людства виділяє п'ять етапів: первіснообщинний, аграрний, індустріальний, інформаційний і людинотворчий. На кожному з цих етапів у суспільному виробництві домінує однойменна виробнича сфера: саме вона поглинає найбільшу кількість працюючих. Логіка постійної зміни домінанти прозора: на кожному конкретному етапі скоріше розвивається та сфера, продукція якої сприяє підвищенню продуктивності праці в домінуючій сфері. Внаслідок цього кількість робочої сили починає зменшуватись у домінуючій сфері, і збільшуватись в тій, яка з часом стає домінуючою. І так далі...[31, 20]. У такому випадку головним засобом збільшення виробництва

стане удосконалення не стільки засобів праці, скільки творчих здібностей інтелектуального потенціалу самої людини. Цього безповоротно потребує економіка, і в деяких країнах цей процес вже розпочинається. Достовірна творчість людства у великих масштабах неможлива без відповідного масового розвитку здібностей, творчого потенціалу дітей і молоді. В свою чергу, розвиток здібностей перш за все залежить від ефективності педагогічних процесів. Тобто, педагогіка повинна видавати свою продукцію все вищої якості. Щоб виконати це замовлення економіки, темпи збільшення витрат у сфері освіти повинні зростати: адже цього потребує ріст соціальних потреб у кадрах. Таку «турботу» про освіту можна спостерігати на прикладі США – 3,8 % від ВВП, Німеччині – 3,5 %, Росії – 2,5 %, тоді як в Україні цей показник лише 0,4 % ВВП у 2001 р. та 0,28 у 2002 р. За десять років реформ Україна за рівнем науково-технологічного розвитку опинилась на 139 місці з 160 країн, тобто на рівні «бананових республік» [25, 14]. Поміркуймо тепер самі про майбутнє, що нас очікує.

З урахуванням очевидної тенденції можна сказати, що «в недалекому майбутньому відбудеться якісний стрибок у розвитку наук про формування особистості. Мабуть, будуть створені доступні для масового застосування методи розвитку творчих здібностей людини. В такому випадку нарощування витрат у сфері освіти виявиться більш продуктивним для суспільства, як таке ж збільшення трудових витрат у сфері виробництва безпосередньо інформації. Тим не менше, якщо такий стрибок не відбудеться, «інформаційне виробництво без сумніву повинно досягнути рубіжних можливостей свого відносного розширення. І тоді головним джерелом підвищення подальшого виробництва все одно стане підвищення якості підготовки його кадрів» [31, 20]. До того ж п'ятий етап завершує логіку розвитку людства тільки в нашому вимірі.

Таким чином, розглянувши деякі концепції, що викликали і викликають найбільший інтерес, ми спробуємо на основі цього та іншого узагальнюючого матеріалу зробити певні висновки загального теоретико-практичного характеру.

Перші контури світу майбутнього, що зароджується на наших очах, розглядаються у «постіндустріальному суспільстві». Ця цивілізація характеризується наступними важливими ознаками: 1) широке розповсюдження інформаційної технології у матеріальному і нематеріальному виробництві, у сфері освіти, науки тощо; 2) існування розгалуженої мережі різних банків даних, в тому числі суспільного користування; 3) перетворення інформації в один з важливих факторів економічного, національного і особистого розвитку; 4) вільна циркуляція інформації у суспільстві і виникнення нової форми демократії – «демократії участі і консенсусу» [47, 49].

Ця нова «інформаційна цивілізація» приходить на зміну суспільній організації традиційного індустріального типу, зводячи на ніщо багато її інститутів. Вона заснована на принципово новій інформаційній економіці, головною рушійною силою якої є виробництво і споживання не матеріальних благ, а різних інформаційних цінностей. По деяких оцінках «спільний суспільний час, що витрачається у розвинутих країнах на виробництво і обмін інформацією, значно перевищує витрати на виробництво і обмін матеріальної продукції» [47, 49]. Але було б не вірно стверджувати, що інформаційна, або суперсимволічна за Е.Тоффлером економіка, повністю ламає стару індустріальну. Навпаки, нова економіка руйнує тільки ті інститути, що не відповідають новим вимогам, а, так би мовити, старий індустріальний матеріальний арсенал, за словами Е.Тоффлера, виступає тими канонами (залізниця, вугілля, зерно), які вже не потрібно створювати, а які вже є і допомагають розвивати і скоріше рухатись економічній системі постіндустріалізму [33, 305-306].

Проходить все більша орієнтація на споживання і надання послуг. При цьому невпинно збільшується сфера послуг – за характером випуску витрат вона сама набуває інформаційного характеру. Мало не найважливішим критерієм розвитку і могутності країни стають тепер масштаби інформатики у всіх її видах. Розвиток інформатики дозволяє швидко зібрати,

зберігати і використовувати найбільш цінну науково-технічну інформацію, забезпечуючи ефективність прийняття рішень на всіх рівнях управління економікою та суспільством. Від цього залежить успіх будь-якої країни в боротьбі з суперниками. І водночас виникає вже проблема не у недостатній кількості інформації, а навпаки, у великій кількості, і головне завдання полягає у розрізненні головної та другорядної.

Інформаційна економіка володіє рядом важливих функціональних властивостей, про які слід сказати окремо. По-перше, широке застосування інформаційної технології веде до різкого наростання швидкості протікання динамізації економічних процесів. Якщо раніше їх швидкість вимірювалась місяцями, тижнями, то тепер – днями та годинами. Нарощуванню швидкості економічних процесів сприяла ліквідація проміжних ланок в ланцюгу «виробник-споживач».

По-друге, нова економіка вглибині міняє характер накопичення, і це має великий соціальний зміст. Головною формою накопичення стає тепер накопичення не речових елементів виробництва, а знань, корисної інформації та що найважливіше, висококваліфікованих спеціалістів, які є стратегічним ресурсом.

По-третє, мікропроцесорна техніка, інформаційна технологія забезпечують різке зниження матеріало- та енергомісткості виробництва. Економіка з часом набуває необхідної «чистоти», наближаючись до природніх біологічних процесів.

По-четверте, інформаційна технологія робить економічно обгрунтованим малосерійне, індивідуальне виробництво з частою зміною виробів. У результаті, виробництво починає працювати не на масового, анонімого споживача, а на конкретну людину [21, 8].

Таким чином, якщо зробити висновок, то за Е.Тоффлером це виглядатиме так: «тим часом, поки в наших вухах гуркотить Третя хвиля, дві очевидні істини прорізаються крізь усе. Одна з них – це перехід на вищий рівень розмаїття в суспільстві – демасифікація масового суспільства. Друга – це прискорення,

швидкий темп, у якому відбуваються істотні зміни...Ми повинні перебудувати себе й наші інституції, щоб якимось чином дати раду новим реальностям» [33, 320]. До того ж, початкові концепції постіндустріального суспільства (розглянуті вище) та наступні розробки були побудовані в дусі благородних прогресивних проєктів, утопій, що спирались, все ж таки, на виникаючі й існуючі в житті тенденції.

Однак, світова ситуація розвивається, багато в чому, за іншим сценарієм. У ній проглядаються тенденції і риси, які викликають все менше оптимізму, більше того – насторогу. При чому ці тенденції прямо чи опосередковано пов'язані з новими постіндустріальними технологіями. Почати хоча б з того, що впровадження автоматизації і електронних технологій суттєво скорочує число робочих місць. Один робот в середньому замінює чотирьох робітників. Японія, яка по кількості роботів випередила решту країн, ще якимось чином вирішує проблему безробіття завдяки унікальній специфіці підприємств і традиційному «мистецтву» соціального компромісу. США і Європа насильно намагаються гальмувати безробіття, боячись неприємних соціальних конфліктів, але тим не менше, тенденція до зростання безробіття є очевидною [19, 22-26]. Таким чином, соціальна поляризація помітно загострюється. Ця тенденція проглядається у всьому світі. В цілому, на постіндустріальній стадії, на думку деяких західних аналітиків, існує «реальна небезпека того, що незначна меншість висококваліфікованих спеціалістів буде існувати з більшістю низькокваліфікованого і низькооплачуваного контингенту на фоні масового безробіття» [46, 5-17]. «Нова модель – це світ 20:80» [19, 22].

Надзвичайними темпами йде глобалізація світового господарства, в якій дивним чином переплітаються тенденції хаотичного фрітрейдерського дерегулювання і централізації. Сьогодні нараховується близько 35 тис. транснаціональних корпорацій, але править бал у світовій економіці якась сотня з них [46, 8]. Електронні технології різко піднесли фінансову глобалізацію, що за словами Е.Тоффлера є необхідним і бажаним для розвитку економіки та бізнесу різних рівнів.

Однак інші аналітики називають таку ситуацію «економікою казино», попереджуючи про можливість фінансового краху. Немаловажну роль починає відігравати глобальна криміналізація – одна з ознак і наслідків послаблення ролі національних держав.

Повертаючись до проблеми постіндустріалізму, варто зауважити, що постіндустріальне виробництво існує далеко за рамками постіндустріальних регіонів – Японії, ЄС, США, - однак його поширення не означає формування постіндустріальних соціальних інститутів у країнах периферії [9, 149]. Цікаво, що вже сам Д.Белл відчував певну тривогу. Порівнюючи «космологічні принципи» доіндустріального, індустріального і постіндустріального світів, він визначав для другого з них принцип «раціональності і прогресу», а для третього – «страх і тривогу» [47, 10].

Чим пояснити таку невідповідність між логікою проекту і реальністю? В історії розвитку цивілізації неодноразово технологічні досягнення в черговий раз випереджали політичні інститути, соціальні відносини і рівень суспільної моралі. У свій час з'явилася спокуса використати досягнення індустріальної епохи для вузьких цілей – результатом були дві світові війни і виникнення різного роду тоталітарних режимів. Сьогодні електронні технології служать ідолу всесвітнього товарно-споживацького ярмарку, «розкручування» якого може привести до серйозних негативних наслідків. Тобто, повинен пройти якийсь час, коли виникнуть соціальні відносини, інститути, менталітет, більш адекватні новим технологічним можливостям. Проблема в тому, що період адаптації може бути тривалим, а «муки родів» - досить болючими.

Світосприйняття, що панувало в західному суспільстві з часу промислової революції, поступово змінюється новим. Наслідки цієї трансформації ще тільки формуються, а елементи попередньої культури все ще широко розповсюджені, але можна, тим не менше, розрізнити основні риси нового «моменту». Глибокі зміни в досвіді особистого формування сприяли формуванню унікальної системи цінностей серед все більшої частини тих, хто визрів у передових індустріальних

суспільствах після Другої світової війни. Тобто, відповідна постіндустріальна епоха народила і відповідну ідеологію – постмодернізм. Це окрема і велика тема, яку ми зможемо зачепити лише стисло. Взагалі про постмодернізм, як цілісну ідеологію, можна говорити обмежено, оскільки хор теоретиків постмодернізму та постіндустріалізму є різнорідним. Але, тим не менше, деякі тенденції й домінуючі мотиви проявляються досить яскраво.

Термін «модернізм» був введений до обігу на початку 80-х рр. французьким філософом Франсуа Ліотаром. Він також запропонував дефініцію: постмодернізм – це скептицизм щодо метaparативів. Метапаративи для Ліотара – це будь-які концепції в душі раціоналістичних традицій Просвітництва (економічні, історичні, соціологічні), які претендують на пояснювальну силу та істинність, і які натхненні вірою в просвітницьке емансипуюче призначення наукового знання [47, 10]. У логіці постмодерністських теоретиків можна виділити чотири основні теми. Перша з них – агностична. Жодне значення не існує поза мовою. Те, що ми звикли вважати істиною, по суті є лінгвістичним феноменом. Сфера знання, таким чином, перетворюється в «гнучку мережу мовних ігор» [47, 11].

Друга тема – прагматична. Наша інтелектуальна продукція не тільки виражається в мові, але й реалізується на практиці. Критерій – успіх, досягнення задуманого. Якщо ідея працює, то вона операційна, що не обов'язково тотожно істинності. Бо, як висловився американський філософ Р. Рорті, ще з часів Ніцше стало зрозумілим, що істина є зовсім не суб'єкт – об'єктне відношення, відповідне нашим уявленням про предмет самому предмету, а просто «прагнення» до влади над великою кількістю вічуттів, до їх впорядкування для досягнення якихось цілей [47, 11].

Третя тема – еkleктична. Якщо ми прагнемо не до істини, а до вирішення конкретних завдань, то допускаються різноманітні засоби: можна випробувати багато з них, змішувати їх, комбінувати – тільки б досягнути результату. Тому, скажімо, постмодернізм у мистецтві та архітектурі є

новим культурним стилем змішування різних стилів як принцип. Аналогічний підхід до історії [47, 11].

Нарешті, четверту тему постмодернізму можна назвати анархо-демократичною. Якщо знання є «розподіленням» за окремими групами людей, що приймають участь у своїх «мовних іграх», то для чого ведуться ці ігри, для чого існують ці групи людей? М.П. Фуко відповідає однозначно: для організації влади. Не тільки держпарат як корпорація чиновників, але і будь-які інші об'єднання людей або установи – лікарня, університет, кабінет психіатра і т.д. – все це форми організації влади. Вони, так чи інакше, є насиллям над людиною та її свідомістю, намагаються контролювати поведінку індивіда і його уявлення [47, 11]. Постмодернізм виступає за підтримку будь-якого «інаковірства», багатоманітності. Він готовий підтримувати будь-які рухи (феміністок, геїв, негрів і т.д.), які протестують проти порушення прав тих чи інших категорій населення. Будь-який аморалізм, горизонтальні зв'язки між індивідами на протипагу вертикальним – такі соціальні лозунги постмодернізму.

Між цими чотирма темами, як можна помітити, є певний зв'язок, згідно самих представників постмодернізму, направлений проти цінностей модернізму індустріальної епохи. В деяких роботах навіть зроблені спроби запропонувати «пари» - опозиції цінностей «модерну» і «постмодерну». Те, що для першого є деякою раціональною ціллю, для іншого – гра. Порядок, ієрархія, заміщується анархією, централізація – розсіюванням, відбір потрібного – комбінуванням, етика – естетикою, метафізика – іронією.

Однак, було б спрощеністю розцінювати постмодерністські ідеї тільки як прояви якоїсь екстравагантності чи абсурдності. Виникнення подібних конструкцій не є випадковим, вони так чи інакше пов'язані з тими новими реальностями, котрі принесла постіндустріальна епоха, перш за все, інформаційні технології. Марк Поттер відмітив своєрідний парадокс роботи з комп'ютером: «Вчені закладають інтелектуальну продукцію в комп'ютер, а після цього комп'ютер стає критерієм, за яким оцінюється інтелектуальність» [47, 12]. Комп'ютер ніби стає

проміжною ланкою між людиною і реальністю. Тому поводитьись з «комп'ютерною реальністю» як з реальністю означало б опинитись у владі ілюзій. І не тільки комп'ютер, але й інші засоби електронної інформації, створюють той світ «віртуальної реальності», який часто витісняє із свідомості людей саму реальність. Це, ніби-то, комбінація фактів, образів, де «все можливо». Загострюючи ідею, Ж. Бодріяр навіть робить висновок, що війна в Перській затоці 1991 р. пройшла головним чином на екранах телевізорів [47, 12]. Підтвердження цьому можна побачити на прикладах воєнних кампаній збройних сил США в Афганістані та Іраці.

Нарешті, споживацький бум, який був стимульований новими технологіями і водночас сам сприяв їх впровадженню. Саме культ споживання привів до формування того, що Е. Тоффлер чітко назвав «викаючим суспільством», коли купуються речі, щоб швидко їх викинути, а за одно змінювати цінності, звички, стилі життя. Все це привносить відчуття наростаючої хаотичності існування, і прямо живить постмодерністські настрої скепсису та нігілізму.

Постмодернізм може бути оцінений в стадіально-історичному плані з точки зору історичної ретроспективи. «На думку багатьох, в постмодернізмі впроваджується культурна логіка пізнього, угасаючого капіталізму. На думку інших, це прорив у принципово новий тип суспільства» [47, 13]. Деякі дослідження вказують на те, що становлення постмодернізму саме по собі є лише одним аспектом ще більш ширшого процесу культурних змін, що здатні переформувати політичні уподобання, релігійні орієнтації, гердерні ролі й сексуальні звички у передовому індустріальному суспільстві [8, 13-14]. До цього можна додати, що поширення орієнтацій постмодерну не обмежує, а сприяє індивідуальному самовираженню.

Отже, сьгоднішні зміни настільки фундаментальні, що їх важко співставити з усталеними стереотипами. Воістину, ми знаходимось на крутому переломі, і багато уявлень, успадкованих від індустріальної епохи, часто виявляються просто непотрібними для розуміння важливих сучасних процесів. Подібно до того, як свого часу фізіократи не змогли

зрозуміти й оцінити значення промислової революції, так і деякі сьгоднішні економісти («неофізіократи») не можуть адаптуватись до незвичних для них характеристик інформаційної економіки, що опирається на широке використання інформаційних ресурсів. Саме інформація дає реальну можливість «перемогти» своєрідну «економіку думки». Однак, на наш погляд, методологічно неправильно говорити, поки-що, про остаточне становлення в західних країнах «постіндустріального суспільства». Саме це поняття є дуже високого порядку, і вже сьгоднішнє реальне життя, в порівнянні з благородними концепціями, дає досліднику різні типи суспільств та соціумів, що формуються на основі постіндустріального господарства. Малоімовірно, що сучасна наука зможе поставити всі крапки над «і». Сьгодні можна лише впевнено стверджувати, що основою для переходу до суспільств постіндустріального типу є не стільки технології та знання, скільки зміни самої людини, придбання якісно нової мотивації, яка тільки і дозволяє, за Д.Беллом, визначити діяльність постіндустріального типу як «гру між людьми». На сьгоднішній день слід також константувати вкрай повільне поширення постіндустріальних тенденцій як всередині окремих розвинутих країн, так і у світі вцілому. Причина цього корениться в унікальній рисі господарства постіндустріального типу: досягнувши певного рівня, розвиватись далі, не перетворюючи при цьому весь суспільний організм, а формуючи відносно нейтральний в економічному і соціальному відношенні сектор, що не надто намагається вплинути на інші елементи суспільного цілого чи іншим регіонам планети. Тому, визначаючи основні соціальні проблеми XXI століття, вважаємо, що більшість із них буде пов'язана з інкорпоруванням постіндустріальної економіки в суспільство, що ще не повністю стало постіндустріальним.

Розділ 2. Е.ТОФЛЕР ПРО ОРГАНІЗАЦІЮ ВЛАДИ В СУСПІЛЬСТВАХ «ТРЕТЬОЇ ХВИЛІ»

Глобальні зміни в світосприйнятті людей змінюють обличчя економічного, політичного і соціального життя: трансформуються політичні та економічні цілі, релігійні норми і сімейні цінності, а ці зміни, в свою чергу, впливають на темпи економічного розвитку, на стратегічні установки політичних партій та створюють перспективи майбутнього розвитку для демократичних інститутів. У зв'язку з цим, на всьому просторі передового індустріального суспільства для все більшої частини населення набувають значення питання свободи вираження політичної участі та політичної влади. Тим більше, що в зв'язку з формуванням постіндустріального суспільства, за словами Е.Тоффлера, ми вступаємо в сферу метаморфоз влади, ми живемо в момент, коли вся структура влади, існуюча дотепер, набирає іншу форму [37, 22-23]. Виходячи з вищесказаного, значення концептуального аналізу влади загалом, та політичної влади, зокрема, збільшується. Адже, розглянута в першому розділі проблема існування та формування постіндустріального суспільства, тягне за собою розгляд проблеми влади, що є цілком логічно.

Владу можна визначити як здатність суб'єкта забезпечити підкорення об'єкта відповідно до своїх намірів. У даній інтерпретації поняття влади має самостійний зміст: воно чітко відрізняється від інших понять, хоча і має з ними спільні риси. Влада – це різновид казуальних зв'язків. На відміну від впливу, влада виражає не подію, а диспозицію, здатність. Влада – не просто здатність впливати на щось, вона реалізується над людьми їх поведінкою і свідомістю; результат влади обмежений підкоренням об'єкту волі суб'єкта. Влада передбачає намір зі сторони суб'єкта, тоді як контроль і домінування можуть бути дилерсоніфікованими і без намірів. Авторитет, маніпуляція і деякі інші способи впливу суб'єкта на об'єкт, що ведуть до підкорення останнього волі суб'єкта, повинні розглядатись як форми влади [14, 99]. Зокрема, Герберт А. Саймон стверджує: «владу можна визначити як спроможність, прийняття рішень, що визначають дії інших осіб... Влада – це лише одна з багатьох

форм впливу, її характерною рисою є не переконання особи, а слухняне виконання» [28, 184, 204]. В кратологічній літературі приводяться й інші критерії влади. Зокрема, багато авторів вважає, що владне відношення виникає тільки тоді, коли є конфлікт між суб'єктом і об'єктом, тобто коли суб'єкт діє проти інтересів об'єкту. Влада характеризується як щось «негативне» [28, 35].

Таким чином, в залежності від джерела підкорення об'єкта суб'єкту владні відносини можуть приймати форму сили, примусу, спонукання, переконання, маніпуляції та авторитету. Влада у вигляді сили означає здатність суб'єкта домогтися бажаного результату у відносинах з об'єктом або шляхом безпосереднього впливу на його тіло та психіку, або за допомогою обмеження його дій. У примусі джерелом влади підкорення команді суб'єкта – погроза застосування негативних санкцій у випадку відмови від підкорення, тобто погроза силою. Спонукання ґрунтується на здатності суб'єкта запропонувати об'єкту цінності й послуги, в яких той зацікавлений. У переконанні джерелом влади є аргументи, які суб'єкт може використати для підкорення об'єкта. Маніпуляція передбачає здатність суб'єкта реалізувати прихований вплив на об'єкт. Джерелом підкорення об'єкта у владному відношенні в формі авторитету виступає визначена сукупність характеристик суб'єкта, яка зобов'язує об'єкт прийняти його волю. У залежності від джерела підкорення авторитет буває персональним, традиційним і легальним [16, 6-18].

Зробивши спробу концептуального аналізу влади, ми перейдемо до розгляду поняття «політичної влади» як основної проблеми даного розділу. Політична влада – це здатність і можливість здійснювати визначальний вплив на політичну діяльність і поведінку людей та їх об'єднань за допомогою будь-яких засобів – волі, авторитету, права, насильства [26, 261]. Таке визначення поняття «політична влада» пропонує політологічний український словник, що має посередній рівень науковості.

Автор праці «Метаморфози влади» відомий американський футуролог Е.Тоффлер, займаючись проблемою влади та її трансформацією при переході до постіндустріального

суспільства, пропонує наступне визначення: «Влада – це здатність і реальна можливість правителів або народу здійснювати реальний і всеохоплюючий вплив на діяльність, поведінку, свідомість і думки людей, розпоряджатись їх долями» [37, 7]. Американський філософ Е.Фромм доводив, що наше розуміння влади в залежності від того чи іншого способу існування, залежить від усвідомлення нами того, що слово «влада» – досить широкий термін, і має два зовсім різних значення: влада може бути або «раціональною» або «ірраціональною». Раціональна влада ґрунтується на силі і служить експлуатації того, хто їй підкоряється [37, 8].

На думку Е.Тоффлера, нас чекає глобальна битва за владу. Але що є її основою? Не насильство, не гроші, а знання. Саме така нова концепція влади, яку обґрунтовує Е. Тоффлер. Він притримується такої структури влади, складові якої мають домінуючий вплив у різних епохах. Отже, влада складається з сили, що була домінуючою і визначальною упродовж першої хвилі (доіндустріального суспільства); влади грошей, яка переважала в другій хвилі (індустріальному суспільстві); і знання – основа влади третьої хвилі (постіндустріального суспільства). Таке розуміння не означає, що кожній з цих епох була притаманна тільки одна складова влади. Присутніми були всі три аспекти, але в кожен епоху певний з них був домінуючим і центральним у процесі здійснення влади. Сучасна структура влади ґрунтується вже не на мускульній силі, багатстві чи насильстві. Її паролем – інтелект. Ще Ф.Бекон підкреслював, що знання – це сила [37, 8-9]. Розповсюдження нової економіки, заснованої на знаннях, вважає Е.Тоффлер, стало вибуховою хвилею, яка забезпечила новий етап гонки для розвинутих країн. Він підкреслює, що знання перебивають переваги інших владних імпульсів і джерел. Саме знання може служити для примноження багатства і сили. Однак, володіє надзвичайно ефективно, оскільки направлене на досягнення цілі. Е.Тоффлер вважає знання «найбільш демократичним джерелом влади». Однак, сьогодні в світі розгортається всесвітня битва за владу. Нова система створення матеріальних цінностей цілком і повністю залежить від життєвих зв'язків, розповсюдження даних

ідей та символів. Сьогоднішню економіку можна назвати економікою суперсимволів. Фактор влади властивий сьогодні всім економікам. Влада – неминуча частина процесу виробництва. Отже, в неприкритому вигляді влада використовує насильство, багатство і знання (в широкому значенні), щоб примусити людей діяти певним чином. Взнявши за точку відліку цю тріаду, ми зможемо проаналізувати владу в чистому вигляді й чіткіше зрозуміти, як влада контролює нашу поведінку від народження до смерті. Тільки зрозумівши це, ми можемо ідентифікувати і трансформувати застарілі структури влади, які загрожують нашому майбутньому [37, 36].

Найбільш розповсюджене уявлення про владу, принаймні, у західній культурі, яка розуміє під нею вимір кількості. Але цей підхід ігнорує те, що зараз може бути найважливішим фактором – її якість. Влада буває різного рівня, й у деяких її видів, без сумніву, є низькою детонація. У запеклих битвах, які незабаром пройдуть у наших школах, лікарнях, діловому світі, профспілках і урядах, ті, хто розуміють «якість», одержать стратегічну перевагу. Отже, автор намагається зрозуміти владу на основі критерію якості.

Головна слабкість грубої сили полягає в її негнучкості. Насилля може бути використано тільки для покарання. Якщо бути небагатослівним, то це – низькоякісна влада. Багатство – більш зручний інструмент влади, адже сила великого гаманця є більш багатосторонньою. Замість покарання може бути запропонована виплата та винагорода грошима чи чимось подібним. Багатство – влада середньої якості. Однак, найбільш високоякісну владу дає застосування знань. Високоякісна влада пропонує ефективність – досягнення цілей з мінімальними витратами зусиль. Знання часто можуть використовуватися для того, щоб примусити іншу сторону «полюбити» вашу послідовність операцій при виконанні завдань. Саме знання – найбільш багатостороннє із трьох основних джерел управління в суспільстві. Воно може бути використано для покарання, нагородження, переконання і навіть перетворення. Знання може перетворити ворога в союзника [37, 36-38].

Знання також може слугувати для примноження багатства та сили. «Революція охоплює сучасний постбеконівський світ. Ні Сан-Цу, ні Макіавеллі, ні сам Бекон не міг уявити сьогodнішні глибокі метаморфози влади: і сила і багатство стали надзвичайно залежними від знання» [37, 38-39]. «Метаморфози» - це не просто перехід влади. Це її трансформація» [37, 24]. Знання, самі по собі, таким чином, стають не тільки джерелом найбільш високоякісної влади, але також важливим компонентом сили і багатства. Іншими словами, знання перестало бути додатком до влади грошей і сили, знання стало їх суттю. Воно є їх межовим підсилювачем, «ключем до розуміння майбутніх метаморфоз влади, і це пояснює, чому битва за контроль над знаннями і засобами комунікації розгортається над всім світовим простором» [37, 10].

Виникаючи із нової ролі знань в економіці, з'являється нова структура влади: мозаїка влади. Замість концентруючої владної ієрархії, де домінують декілька центральних організацій, ми рухаємось до багатовимірної мозаїчної форми влади. На всьому просторі передового індустріального суспільства видно відхід від традиційних релігійних і культурних норм, що тісно пов'язані із зрушенням від матеріальних до постматеріальних цінностей. Обидва ці процеси мають загальну причину: безпрецедентно високий рівень екзистенційної безпеки, досягнутої в сучасному передовому індустріальному суспільстві, що виростає із економічного дива останніх декількох десятиліть, а також створення «держави добробуту». Однак, саме в найбільш розвинутих державах добробут зазнає найбільш стрімкого спаду через масову зацікавленість релігійними і сімейними нормами. Це не випадковий збіг обставин. Адже, процеси привносять зміни в ще один важливий аспект світосприйняття людей: всюди в передовому індустріальному суспільстві знижується повага до влади та її авторитету, і посилюється увага до участі й самовираження [8, 20-22].

Вищеназвані зміни травмуючим чином вплинули на традиційні політичні механізми індустріального суспільства. Упродовж усієї історії постіндустріального суспільства розмах державної активності швидко збільшувався. Однак, ця тенденція

досягла нині природніх меж у багатьох позиціях – через функціональні причини, і внаслідок втрати суспільної довіри до державного управління та наростаючої протидії державному втручанню. Це проходить на просторі всього передового індустріального суспільства. До того ж, «в суспільствах, що переживають історичну кризу, спостерігається феномен, який можна назвати авторитарним рефлексом. Бо швидкі зміни ведуть до глибокої невпевненості, що породжує сильну потребу в передбачуваності. Глибока невпевненість у майбутньому сприятиме виникненню не тільки потреби в сильних фігурах, які б захистили від загрожуючих сил, але і до ксенофобії» [8, 17-18].

Ратування за сильне керівництво тримається, за словами Е. Тоффлера, на трьох хибних поняттях, першим із яких є міф про ефективність авторитаризму. І все ж, славне керівництво і навіть тоталітаризм – мають мало спільного з ефективністю. Друге припущення, що стиль керівництва, який працював у минулому, працюватиме і у теперішньому або в майбутньому часі. Однак те, що сильне в одному випадку, може бути абсурдним та згубно слабким в іншому. За цих умов «найсильніший» керівник Першої Хвилі, поставлений у політичні рамки Другої Хвилі, виявився б слабшим, розгубленим і менш придатним, ніж «найслабший» керівник Другої Хвилі. Це спирається в розглянуті нами вище структурні елементи влади та її застосування саме в такому вигляді (сила, багатство, знання). Слабкість сьогodнішніх керівників – це не так відзеркалення їхніх особистих якостей, як наслідок занепаду інституцій, від яких залежить їхня влада. З цієї причини нова цивілізація Третьої Хвилі вимагає цілком нового типу керівництва. Необхідні якості керівників Третьої Хвилі ще не цілком чіткі. Схоже на те, що суть не в упевненості керівника в собі, а в його здатності слухати інших, не в силі бульдозера, а в творчій уяві, не в манії величі, а у визнанні обмежених можливостей керівництва в новому світі [33, 355-357].

Прискорення перемін вийшло за межі вирішувальної спроможності наших інституцій, роблячи сьогodнішні політичні структури застарілими незалежно від партійної ідеології чи керівництва. Ці організації є неадекватними не лише за своїми масштабами й структурою, а й у термінах швидкості реагування,

проблемі внутрішньоурядової та владної взаємодії через подальшу централізацію та крах загальної думки [33, 359-361]. До того ж демасофікація політичного життя, відображена в кризі загальної думки, відображаючи всі названі глибокі тенденції в сферах технології, виробництва, комунікації та культури, далі руйнує спроможність політиків ухвалювати життєво важливі рішення. «Найбільше рішень, які надто швидко ухвалюються та стосуються надто багатьох і надто незвичних проблем, а не якась уявна «відсутність сильної влади», - ось що пояснює велику некомпетентність сьогоднішньої політичної та урядової діяльності. Наші організації хитаються від вибухових рішень» [33, 363].

Окремі сучасні дослідники, зокрема автори праці «Западня глобалізації» Г.-П.Мартін та Х.Шуманн, вважають, що необхідне державне втручання в економіку [19, 289]. Однак чи допоможуть кейсіанські рецепти середини ХХ ст. у структурі економічного та соціального життя ХХІ ст.? На думку іншого німецького вченого К.Германа, «ситуація в сфері розвитку нових комп'ютерних інформаційних систем відзначається досить низьким професіоналізмом політиків, що часом допускають безоглядні поступки настроям промислових кіл, і без всяких сумнівів підтримуючих нові технології та занепокоєністю зі сторони рядових громадян» [3, 76].

Щоб створити дієздатні уряди, і виконати те, що можливо, є найважливішим політичним завданням нашого часу, ми будемо змушені відкинути безліч штампів ери Другої Хвилі. «І муситимемо переглянути політичне життя в термінах ключових трьох принципів. Бо всі три зможуть виявитись фундаментальними принципами урядів завтрашньої Третьої Хвилі» [33, 370]. Перший принцип – це влада меншості. Беруться до уваги не більшість, а інтереси меншості, і політичні системи повинні відзеркалювати цей факт. Зараз ми маємо конфігуративне суспільство – таке, в якому тисячі меншин багато з яких тимчасові, обертаються і утворюють цілком нові короткочасні моделі, рідко об'єднуючись у 51 – відсоткову загальну думку стосовно головних питань. Тож принцип підпорядкування меншості більшості не тільки перестав бути

адекватним, він більше не є ані гуманним, ані демократичним у тих суспільствах, які переходять у Третю Хвилю [33, 371-377].

Другим будівельним блоком стане принцип «напівпрямої демократії» - перехід від репрезентації себе через обраних представників до репрезентації безпосередньо. Суміш цих двох способів і є напівпрямою демократією. Для цього нам знадобляться нові організації та нові технології. Все це цілком не використані способи об'єднувати пряму участь громадян із системою «представництва» в нову систему напівпрямої демократії, що допоможе нам винайти ефективний проект для нових інституцій майбутнього [33, 378-381].

Третій важливий принцип спрямований на те, щоб розібрати завал на шляху ухвалення рішень і направлення їх у потрібному напрямку; протидія політичному паралічу – це розподіл сфери рішень. Цей принцип не тільки зменшить тягар процесу ухвалення рішень національними урядами, а й змінить саму структуру еліт [33, 381-386]. «І уряди починають надалі усвідомлювати, що їх завдання – передати функції, а не виконувати їх» [37, 312]. Тим не менше, все швидко змінюється, а реакція бюрократів запізнюється, а тому, все більше і більше, накопичуються проблеми, які бюрократія не взмозі вирішити. Тому і бізнесмени, і уряди починають діяти в обхід своїх ієрархій, сприяти скиненню бюрократичного засилля. В період, коли ми робимо ризикований перехід від масової до мозаїчної демократії, можна очікувати загострення боротьби між політиками і бюрократами за управління системою [37, 313, 316]. Що стосується інформаційної економіки, то вона тільки завершує тривалий процес майбутнього розвитку. Її орієнтація на ефективність робить не потрібною бюрократію, яка здатна тільки «марнотратно» керувати господарством за допомогою чисто формальних показників. Це означає, між іншим, різке послаблення в майбутньому соціальної ролі бюрократичного апарату і кризи бюрократизму як системи, хоча, звичайно, потреба у висококваліфікованих управлінських кадрах може навіть вирости.

Замість широко розрекламованого «кінця ідеології» ми бачимо як у світі з'являється багато нових ідеологій, кожна з яких

захоплює своїх прихильників тільки її відомим баченням реальності. І в той час, як ми займаємось балаканиною щодо запропонованого кінця ідеології, історії та «холодної війни», можемо опинитись перед кінцем масової демократії та тими інститутами, які її представляють. До таких відносять «політичні партії», «громадські організації» та «політичну участь громадян».

У період масової демократії люди, партії і політичні курси за звичай поділялися на праву чи ліву орієнтації. А проблеми, як правило, групувалися на «внутрішні» і «зовнішні» [37, 297]. Проте екологічні проблеми ніколи не бувають ні правими, ні лівими, а наслідки деяких з них поширюються не тільки всередині однієї країни, а носять глобальних характер. Окремі потенційні проблеми (тероризм, біженці, міжнародна злочинність) розвалили колишню партійну структуру та її розуміння. Не виключено утворення політичних партій масового типу, але, на думку Е.Тоффлера, «незалежно від того, скільки партій веде боротьбу на виборах за найбільшу кількість голосів, є одна партія, яка виграє завжди. Я говорю про невидиму партію бюрократії» [37, 307].

Розповсюдження електронної інтерактивності дасть інструмент для «політичних ігор» в мільйонах будинків. З їх допомогою громадяни можуть, принаймні, проводити свої власні опитування громадської думки і створювати свої власні «електронні партії» чи «електронних лоббістів», а також «групи тиску» для найрізноманітніших цілей [37, 443]. За таким принципом створюватимуться громадські та приватні віртуальні спільноти глобального масштабу. Виходячи з цього, громадянин в майбутньому повинен буде виявити велику особисту ініціативу при відстоюванні своїх інтересів. При цьому особливу роль стане відігравати «політична освіта як спосіб виховання критичного відношення до мультимедіа, не ігноруючого, все ж таки, позитивних аспектів інформаційної епохи» [3, 76], так як люди, що жили на початку XVIII століття, не могли собі уявити політичних змін, які були викликані поширенням фабричного виробництва, так і сьогодні майже неможливо передбачити, що станеться з політикою під впливом виникаючих на наших очах нових ЗМІ. Однак, «адекватна освіта і доступ до нових ЗМІ,

свобода висловлювання являються тепер не політичним рушієм, а необхідною передумовою економічного суперництва. Цей факт закладає основи для політичної коаліції майбутнього, коаліції, що об'єднає дві групи людей, які в індустріальній епосі виступають в ролі суперників: з одного боку інтелектуали, вчені, з другого – адміністратори, капіталісти. Така коаліція є найкращою гарантією як інтелектуального, так і економічного руху вперед до економічних систем ХХІ ст.» [37, 450]. В результаті власники знань стають де-факто основним виробничим класом в постіндустріальній економіці. Таким чином, якщо при переході від доіндустріальної до індустріальної епохи зароджувалась нова комплексна модель, то сьогодні виникає господарська система, дуалістична по своїй природі. В минулому призначенням нижчого класу було служити представникам вищого, і нижчий клас виступав у ролі пригнобленого, то сьогодні йому тільки залишається спостерігати за успіхами інтелектуалів. І тому нижчий клас виступає в якості не експлуатованого, а відчуженого. Такий стан справ є більш вибухонебезпечним, аніж протистояння буржуазії і робочого класу, оскільки в сьгоднішніх умовах: по-перше, класи попросту не потрібні один одному; по-друге, представники відчуженого класу, на відміну від пролетарів, не мають формальних прав претендувати на більшу частину суспільного багатства, а, отже, не можуть суттєво покращити своє матеріальне положення; по-третє, освіта й інтелектуальні здібності не можуть бути досягнуті так швидко, як гроші, а тому приналежність до «нижчого класу» є більш жорсткою, ніж до пролетаріату [9, 149-150].

Засторога про те, що може скластися двохкласове інформаційне суспільство, має під собою ґрунт. Така тенденція підтверджується збільшенням диспропорцій в особистих доходах громадян Німеччини і США. Тому вже сьогодні повинна йти мова про встановлення мінімальних квот участі в інформаційно-технічних процесах для бідних верств населення [3, 76].

Отже, бюрократична держава, дисциплінована політична олігархічна партія, зворотна лінія масового виробництва, профспілка старого зразка та ієрархічна корпорація відіграли неймовірно важливу роль в мобілізації й організації енергії мас.

Вони зробили можливою промислову революцію і сучасну державу. Але вони підійшли до поворотного пункту з двох причин: по-перше, вони наблизились до рубежу своєї функціональної ефективності; а, по-друге, до межі їх масового сприйняття. Тому настав час побудови нової цивілізації на руїнах старої, що передбачає створення нових, відповідних політичних структур, які повинні рухатись вперед і йти в ногу з часом у багатьох країнах водночас. Це болісна і все ж необхідна програма, що вражає розум своїми масштабами і, звичайно ж, потрібні будуть десятиліття, щоб її виконати.

Розділ 3. МАЙБУТНЄ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН В ОЦІНЦІ ЗАХІДНИХ ФУТУРОЛОГІВ

3.1. Аналіз Е.Тоффлером майбутнього стану системи міжнародних відносин

Розгляд Е.Тоффлером питання системи міжнародних відносин в постіндустріальному суспільстві є логічним кроком при аналізі метаморфоз влади у планетарному вимірі. Тобто, мова йде про зміни економічних, технологічних комунікацій соціальних систем, які ведуть до змін структури влади на планеті. При розгляді даного питання потрібно з'ясувати реалії тогочасного стану міжнародних відносин та наявні концепції, що панували в той час.

Період закінчення «холодної війни» характеризувався, насамперед, такими чинниками: 1) появою на міжнародній арені нових транснаціональних акторів міжнародних відносин; 2) зростанням ролі інформаційних технологій, засобів комунікації; 3) появою нових типів міжнародних конфліктів; 4) зміною структури міждержавних відносин [10, 91]. Ці об'єктивні зміни сприяли формуванню теорії транснаціоналізму, до родоначальників якої можна віднести і Е.Тоффлера. Першою роботою, написаною в цьому плані, вважається праця Д. Коена і Р. Ная «Транснаціоналізм і світова політика». У ній вперше було сформульовано новий метод аналізу міжнародних відносин як взаємозалежності економіки, політики та соціальної сфери, положення про те, що за критерієм концентрації із державами на міжнародній арені поступово урівноважуються ТНК, неурядові організації, окремі особи.

Дж. Розенад у праці «Турбулентність у світовій політиці» (1989) зазначив, що будь-яка сукупність взаємодій, яка сприяє поширенню інтересів певної соціальної групи за межі кордонів головної держави, є джерелом глобалізації. Таким чином, глобалізація політики – це повне поєднання взаємодій внутрішньо- і зовнішньополітичного характеру, яке містить тенденцію до необмеженого поширення, подолання кордонів національних держав, порушення їх територіального суверенітету. Основні теоретичні положення

транснаціоналізму є наступними: 1) існування глобальної тенденції до розмиття кордонів між внутрішньою та зовнішньою політиками; 2) визнання демократизації міжнародних відносин поряд із демократизацією внутрішньополітичних відносин; 3) розширення складу і зростання різноманітності акторів міжнародних відносин; 4) зміна у змісті загроз міжнародному миру, розширення змісту поняття «безпека» [11, 69].

Таким чином, щоб підсумувати та узагальнити вищенаведені положення, наведемо два визначення міжнародних відносин, що є найбільш прийнятними на даний час. За виразом американського вченого А. Рейшера, «міжнародні відносини – це жаклива сфера, центр якої знаходиться всюди, а межа – ніде». Зараз найбільш поширеним визначенням міжнародних відносин є наступне: «Міжнародні відносини – це системна сукупність політичних, економічних, соціальних, військових та гуманітарних зв'язків і відносин між основними суб'єктами світового співтовариства, до яких відносяться народи, держави, суспільно-політичні рухи та організації, окремі особи» [49, 35].

Отже, переходячи до безпосереднього аналізу системи міжнародних відносин в постіндустріальному світі, хочемо у трактуванні Е.Тоффлера наголосити на декількох моментах, що визначатимуть структуру та характер даного підрозділу. По-перше, буде розглядатися концепція Е. Тоффлера про систему міжнародних відносин у світі XXI ст. і фактори та тенденції, що визначатимуть її характер; по-друге, буде наведено ряд інших концепцій та тверджень, які мають важливе значення в сьогоднішому науковому та політичному світі; по-третє, всі ці концепції будуть подані в більш самостійному, ніж порівняльному плані, щоб не було спроби нав'язати певну концепцію, а дати змогу навести на самостійні думки, що більш важливо, бо існує небезпека помилки при розгляді настільки важливих проблем і схем розвитку міжнародних відносин в майбутньому. Однак, у висновках буде зроблено певний підсумковий аналіз та виокремлення тих

об'єктивних тенденцій, що стануть джерелом формування реальної картини світопорядку.

Щоб розпочати аналіз концепції Е. Тоффлера про систему міжнародних відносин, спочатку треба згадати структуру сучасної влади, що набирає більш якісного змісту та форми (структури). Такий зсув влади і соціально-економічного розвитку визначатиме зміни у системі світового поділу чи перерозподілу влади. Тепер відбуваються зсуви влади у трьох напрямках: перший – це рух децентралізації влади від Москви до Варшави, Праги, Будапешта, Києва, Вільнюса і т.д., а загалом драматичний розпад так званого «Сходу»; другий зсув супроводжується розпадом так званого Півдня на дві групи. До першої групи належать такі країни як Бразилія, Індія, Китай, що є промислово великими державами, або країнами Другої Хвилі, але обтяжені великим населенням, яке все ще намагається позбутися наслідків Першої Хвилі. До другої групи належать такі країни як Сінгапур, Тайвань, Південна Корея, які реально завершили процес індустріалізації і швидко стають постіндустріальними. Якщо влада в Східному блоці розкололась, те ж саме можна сказати і про Південь. І, нарешті, третє велике зміщення у владі пройшло, коли Японія і Європа виступили як суперники США, що викликало гіперконкуренцію, оскільки кожна з них намагалася стати домінуючою силою в ХХІ ст.

Хоч політики, дипломати і представники преси все ще розглядають ці зміни у владі як окремі прояви, між ними існує міцний зв'язок. Світова структура, що відображала домінування промислових держав Другої Хвилі, розлетілась як кришталевий м'яч під ударом кувалди. Майбутні моделі світової влади можна побачити, якщо розглядати кожне велике зміщення влади не ізольовано, а визначити, які саме спільні сили в них діють. А всі ці три епохальні зміщення у владі тісно пов'язані з станом індустріалізації та появою нової економіки, що рухається і розвивається за допомогою знань [37, 471-472].

Ці успіхи в економіці є далекими від світу дипломатії та політики, і в дійсності, нерозривно пов'язані з сьогоднішніми геополітичними вибухами. «Знання – це фактор в світовій

боротьбі за владу» [37, 473] через поширення заснованих на знаннях технологій. Завдяки вільній циркуляції ідей США, Європа і Японія змогли залишити соціалістичні країни далеко позаду з економічної точки зору. Але та ж сама технологія зробила можливим стрибок також і у військовій сфері. Отож, наприкінці свого існування СРСР загубило не озброєння і економіка, а фактор нових знань, від яких сьогодні все більше залежить військова могутність і економічна сила [37, 474-475].

Одним із найбільших дисбалансів влади на землі сьогодні є поділ країн на багатих і бідних. Однак, незабаром цей нерівномірний розподіл влади буде трансформовано через розповсюдження нової системи добробуту і благоденства. «Віднині світ буде поділений на швидких і нешвидких. Бути швидким – це не просто метафора. Цілі економічні системи належать до швидких чи нешвидких... Швидкі економіки породжують благополуччя – і влада – швидша, як повільніша» [37, 477, 485]. Це прискорення нервових імпульсів економіки в країнах з розвинутими технологіями має ще і не помічені наслідки для країн з низькими технологіями та експортерами сировини. Таким чином, влада буде контролюватися тими, хто контролює знання, необхідні для створення нових ресурсів.

Отож, на горизонті видніється небезпечне відокремлення швидких економік від повільних – явище, яке викличе великі зміщення по всьому, так званому, Півдні з великими наслідками для всієї планети. Бо, якщо лідери цих країн не зможуть адаптувати національні економіки до швидких, то вони забезпечать власному народу постійну бідність, а собі – безсилля [37, 488]. Новий шлях до економічного розвитку очевидний. Прірва, яку потрібно подолати, інформаційна і електронна. Це прірва не між Північчю і Півднем, а між швидкими і повільними» [37, 496]. В результаті діяльності ТНК, інформатизація розповсюджується і на інші регіони. В останні роки в окремих країнах арабського світу, Південно-Східної Азії, Латинської Америки при підтримці західних компаній були створені системи супутникового зв'язку, банки даних тощо. Наприклад, в Бразилії, згідно прогнозів, до XXI

ст. завершиться формування інформаційно-комунікаційних структур і ця країна стане латиноамериканським лідером у даній сфері. Хоч інформатизація зачепила і країни, що розвиваються, однак в більшості випадків, там вона скоріше копіює комунікаційні структури розвинутих країн, ніж діє згідно з добре розробленим, продуманим планом, що повинен бути стратегією [47, 49].

Дипломати полюбують говорити про баланс сил. Процеси метаморфози влади допомагають нам оцінити не тільки баланс влади, але і «владу балансу». Країни можна поділити на три типи: тих, чия влада складається головним чином із однієї «з трьох ніжок табуретки», насилля – благополуччя – знання; тих, чия влада тримається на двох ніжках; і тих, чия влада в світі рівномірно опирається на всі три головні джерела влади. Водночас, виходячи за межі тріади, принцип метаморфоз влади пропонує заглибитись далі, ставлячи питання про зв'язок насилля з благополуччям і знаннями в будь-який період [37, 514].

Е.Тюффлер пропонує три регіони зміщення влади (Схід, Південь і Захід, одночасно і Північ) та новий критерій у класифікації сучасних країн на швидкі та повільні в економічному та інформаційно-технологічному плані. А з цього випливає, що до швидких відноситься Захід (Північ), а до повільних Схід, Південь, за винятком деяких країн, що швидко рухаються до Третьої Хвилі. Таким чином впливає, що гравцями стануть три центри: Сполучені Штати, Європейський Союз на чолі з Німеччиною та Японія. Вони є гравцями першої категорії, що спираються на всі три форми влади. Далі йдуть представники другої категорії, що спираються на дві форми влади і, нарешті, всі інші з розряду повільних.

Необхідно стисло розглянути потенціал та реальну могутність трьох гравців, між якими повинно відбутися зіткнення. Японія до недавнього часу була односторонньо розвинутою країною. Однак, завдяки розвитку інформаційних технологій їй вдалось стати одним з лідерів у цій галузі та, на основі цього, і країною загального добробуту, що є двома з

трьох ознак, за Е.Тоффлером, могутності держави. Закономірно, що це дало змогу Японії розвинути і силовий фактор, який має як економічний, так і військовий характер, бо військовий бюджет Японії займає сьогодні третє місце в світі. При цьому військова могутність Японії буде зосереджена на основі високоефективної зброї, а не її масовості. Однак, Японія, малоймовірно, чи буде загострювати відносини з США і ЄС, скоріше вона захоче разом з ЄС протистояти США, або стати лідером в даному регіоні, витіснивши Китай, що швидко розвивається. Японський шлях – це скоріше шлях компромісів ніж конфліктів [37, 516-526].

Європейський Союз, що не є статичним, а динамічним в географічному плані, намагається бути таким у всіх інших відношеннях (факторах влади) своєї могутності. Така могутність в Європі є, як в даний час, так і в потенції. Проблеми з силовим фактором існують в організаційному плані, однак починають вирішуватись. Незважаючи на значні наукові здобутки, ЄС все ж відстає від своїх конкурентів, бо ці здобутки в більшості випадків тільки німецькі. І, нарешті, в той час як Японія поглинає в осмисленні майбутнього, а Америка зосереджена на сьогоденному, Європа все ще зберігає глибоку прив'язаність до минулого. Отже, Європа, поки-що, не стала збалансованою великою державою, бо витрачає на розвиток своєї бази даних стільки ж енергії, як і на переоснащення та створення сильної армії та об'єднання економіки. Європа володіє грандіозною всеохоплюючою стратегією, ціль якої – провести перестановку в регіональному і світовому співвідношенні сил [37, 527-538].

Без сумніву, мілітарна опора тріади США більш могутня, як в Європі чи Японії разом взятих і має для них більше значення, ніж для суперників. Військова могутність США ні в кого не викликає сумніву. Проте, економічна могутність викликає більше занепокоєння у майбутньому, з чим американським політикам доведеться зіткнутись, зайнявшись ефективним вирішенням цього питання. І, нарешті, третя сильна сторона Америки – це все ще могутня науково-технічна база. Є всі підстави вважати, що США – це єдиний із

всіх трьох великих капіталістичних центрів світу, що володіє найбільш збалансованою могутністю, і що ця держава, як і раніше, зберігатиме за собою лідерство саме в тій складовій частині силової тріади, що стає найважливішою – знаннях [37, 538-551].

Якими ж тоді будуть відносини між цими трьома гравцями? Можливі різноманітні варіанти. Але, водночас, інша частина людства теж не сидітиме, склавши руки. Стратегам Вашингтона, Токію, Брюсселя і Берліна доведеться вибирати, на чийому боці виступити в цьому великому турнірі тріад за світове домінування...Хто із трьох великих претендентів стане тріумфатором наступної великої історичної зміни в розкладі сил? [37, 556-557]. Е.Тоффлер переконаний, що великий переворот в глобальній політиці з часів оформлення держави може зробити поява «глобальних воїнів».

Нова група шукачів влади виходить на світовий рівень і захоплює певну долю впливу, яким раніше володіла держава. Деякі з цих претендентів схильні до добра, деякі – рішучим чином до зла. «Тепер ми рухаємось назад, знову йдемо до гетерогенної світової системи..., що знову виводить релігію на світову авансцену. І мова йде не тільки про ісламських екстремістів» [37, 559]. Гра нових глобальних сил в майбутньому не може бути зрозумілою без врахування наростаючої влади ісламу, католицизму та інших релігій – як глобальних конфліктів і війн за віру. Але релігія – не єдина сила, яка готова кинути виклик владі держав. Серед таких воїнів виступають наркокартелі й партизани, недемократичні організації, побудовані на вірі й відданості харизматичному лідерові [37, 557-561].

Спочатку держави виявились безсилимими в боротьбі з терористичними організаціями, наркокартелями і релігійними фанатами, виявили проблеми в контролі над транснаціональними корпораціями (ТНК). Подібні зміни змушують нас переглянути такі емоційно навантажені поняття, як «економічний націоналізм», «неоколоніалізм» та «імперіалізм». Поряд з цим виникають і наддержавні

об'єднання фінансового і політичного характеру (Світовий банк, СОТ) та ті, що створюються без участі держав (Грінпіс).

Військова сила – саме ця ознака держави, якої не вистачає глобальним воїнам. Однак, в умовах послаблення ролі держави, яка виявиться не взмозі захищати, наприклад, релігію, ТНК, вони мають здатність створити (і починають творити) власні сили захисту. Без сумніву, ми прийдемо до хаосу, якщо не буде створено нових міжнародних законів та міжнародних організацій. «І можливо, що ООН доведеться створити додатковий вид членства з правом голосу для транснаціональних компаній, релігійних та інших об'єднань, що досить сильно посилять її позиції в світі... Бо інакше можуть з'явитись організації, конкуруючі з ООН» [37, 565].

Розглянувши концепцію Е. Тоффлера про метаморфози влади та ті проблеми, які він розглядає на її основі, можемо стверджувати про глибинність та обґрунтованість його висновків. «Хвильова теорія конфліктів та метаморфоз влади», представлена Е.Тоффлером, пророкує, що основний конфлікт відбудеться не між Сходом і Заходом або між Заходом та іншими, як припускає С.Хантінгтон. Не буде цей конфлікт і падінням Америки, як заявив П.Кенеді, і навіть «кінцем історії» за виразом Ф.Фукуями. Загальні глибокі економічні та стратегічні зміни приведуть до поділу світу на три окремі, потенційно конфліктні цивілізації, які неможливо охарактеризувати традиційними визначеннями. У розподіленому на три сегменти світі – сектор Першої Хвилі буде поставляти сільськогосподарські та мінеральні ресурси, сектор Другої Хвилі забезпечуватиме дешеву працю і виготовлятиме масову продукцію, а сектор Третьої Хвилі, який швидко росте, використовуватиме новий засіб домінування – створення і експлуатацію знань. Та багаті країни не зможуть вижити, якщо бідні вестимуть екологічну війну, напруженість між цивілізацією Третьої Хвилі двома попередніми цивілізаціями буде наростати, а нова цивілізація може з успіхом боротися за глобальну гегемонію так само, як це робили модернізатори Другої Хвилі щодо своїх попередників Першої Хвилі – кілька століть тому. Ця концепція конфлікту

цивілізації допоможе нам зрозуміти сенс багатьох, здавалося б, випадкових явищ, наприклад, сьогоднішніх спалахів націоналізму. Націоналізм – це ідеологія національної переваги, що є породженням індустріальної революції: проте «глобалізація» бізнесу і фінансів необхідна для розвитку економіки Третьої Хвилі, ламає національні «суверенітети», які так ревно захищають нові націоналісти. Тому в наступному столітті завданням постіндустріальних сегментів національних економік і світової економіки в цілому повинно стати виживання в деградуючому соціальному середовищі всередині власне країн і відкрито ворогуючому середовищі в світовому масштабі.

Таким чином, історичний період від двочастинного до тричастинного світу може урухомити жорстку боротьбу на планеті, позаяк кожна країна намагатиметься знайти собі місце у виникаючій тричленній структурі впливів. За всім цим монументальним розподілом сил лежить зміна ролей пріоритетів і природи знань.

3.2. Геополітична концепція З.Бжезінського

Збігнев Бжезінський (р.н. 1928) – американський державний та політичний діяч. Здобув освіту в Макгільському університеті (Канада), докторську дисертацію захистив у Гарвардському університеті (1953). Викладав у Гарварді та Колумбійському університеті (1953-1962), згодом очолював Дослідницький інститут міжнародних змін, був помічником Президента Д.Картера з питань національної безпеки (1977-1981), консультантом Центру стратегічних міжнародних досліджень. З 1989 р. З.Бжезінський – професор американської зовнішньої політики Нітуської школи передових міжнародних досліджень університету Дж.Гопкінса, керівник Тристоронньої комісії, член Ради з міжнародних відносин. Нагороджений президентською медаллю Свободи. Оpubлікував праці «Тоталітарна диктатура та автократія», «Безперервна чистка: політика за радянського тоталітаризму», «Радянський блок: єдність та протиріччя», «Політична влада: США/СРСР», «Великий провал: народження та смерть комунізму у ХХ ст.». Свої геополітичні погляди

З.Бжезінський виклав у праці «Велика шахівниця» (1997), яка в 1999 р. перекладена на українську мову [2, 27-29].

Уже у вступі З.Бжезінський однозначно стверджує, що «крах і розпад Советського Союзу став останнім кроком у швидкому піднесенні влади західної півкулі, Сполучених Штатів, як єдиної і справді першої глобальної влади» [1, XIII]. Виходячи з цього, продовжує зберігати свою геополітичну вагу Євразія, яку З.Бжезінський називає шахівницею, «на якій і далі триватиме гра за глобальне верховенство, і ця боротьба включає геостратегію – стратегію керування геополітичними інтересами». Знаходячись на чітких атлантичних позиціях, З.Бжезінський констатує: «Остаточна мета американської політики повинна бути добродійною і далекосяжною: сформувати дійсно дієву у співпраці глобальну спільноту, дотримуючись перспективних тенденцій і фундаментальних інтересів людства. Але в даний час залишається незаперечним факт відсутності євразійського претендента, здатного домінувати над Євразією і тим самим кинути виклик Америці» [1, XIV]. Поскільки альтернативної американцям сили нема, підсумовує Бжезінський, отже арбітром у Євразії повинні бути саме Сполучені Штати.

Хоча гегемонія існувала з прадавніх часів, однак «глобальне верховенство Америки вирізняється швидкістю своєї появи (упродовж одного століття – Авт.), всесвітнім розмахом і способом застосування». Проаналізувавши головні попередні світові імперії (римську, китайську, монгольську та ін.), З.Бжезінський цілком справедливо відзначив, що жодна з них не була глобальною в повному розумінні цього слова. Про глобальність американської гегемонії свідчить те, ще вона займає верховну позицію у чотирьох вирішальних сферах глобальної влади: «у військовій – не має рівних у глобальному проникненні; в економічній – залишається основним локомотивом глобального зростання, навіть якщо в деяких аспектах Японія та Німеччина кидають виклик (жодна з них не має інших необхідних прикмет глобальної могутності); в технологічній – утримує всеосяжне лідерство у вирішальній сфері інновацій; і в культурній – попри певну грубуватість вона має велетенську привабливість, особливо для молоді світу; всі вони дають Сполученим Штатам політичну

шладу, з якою не позмагається жодна інша держава. Саме поєднання цих чотирьох сфер робить Америку єдиною всеохопною глобальною надвладдою» [1, 24].

З.Бжезінський глибоко переконаний, що «американське перховенство... витворило новий міжнародний порядок», основними рисами якого є: «колективна система безпеки, що включає інтегроване командування і військові сили (НАТО, Американско-японська угода про безпеку і т.п.); регіональна економічна співпраця (АПЕК, НАФТА) та спеціальні глобальні кооперативні інституції (Світовий банк, МВФ, ВОТ); процедури, що акцентують на досягненні загальної згоди у прийнятті рішень, навіть якщо домінують Сполучені Штати; надання переваги демократичному членству в ключових альянсах; зародження глобальної конституційної і правової структури (від Світового Суду до спеціального трибуналу для розслідування злочинів Боснійської війни)» [1, 28-29].

Новий міжнародний порядок можливий за умови підпорядкуванням інтересам США Євразії. На неї звертали увагу чи не всі відомі геополітики, які стояли біля джерел цієї науки. В цьому плані З.Бжезінський виключною оригінальністю не відрізнявся. Він підтвердив схему Х.Макіндера, що «Євразія як найбільший континент земної кулі – геополітично осьова», вона є також простором, «де розташовані більшість політично впливових і динамічних країн світу». І, врешті-решт, «Євразія – це шахівниця, на якій і далі розігрується боротьба за глобальну першість». Тло для гри забезпечує велетенська, дивної форми євразійська шахівниця, що простягається від Лісабону до Владивостоку. «Якщо «середній» простір, - твердить учений, - щораз більше включатиметься в орбіту Заходу, який розширюється (з домінуванням Америки), якщо південний регіон не підкориться домінуванню одного гравця і якщо Схід не об'єднається, щоб спровокувати вихід Америки з прибережних баз, можна буде сказати, що Америка збереже статус-кво. Але якщо середній простір відвернеться від Заходу і ставатиме єдиною цілістю і якщо він або здобуде контроль над Півднем, або створить альянс із основним східним гравцем, тоді вага Америки в Євразії драматично зменшиться. Те саме станеться, якщо

об'єднуються два основні східні гравці. Врешті-решт усунення Америки її партнерами із західної периферії автоматично означатиме згортання американської участі на євразійській шахівниці, що, можливо, стане причиною підпорядкування західного краю ожилому гравцеві, який займає середній простір” [1, 30-36].

Для того, щоб останній варіант не відбувся, американська геостратегія в Євразії повинна бути спрямована на “цілеспрямоване управління геостратегічно динамічними державами та обережне поведіння з геополітично каталітичними державами і водночас підтримання подвійних інтересів Америки, які стосуються насущного збереження її унікальної глобальної сили та їхньої далекосяжної трансформації в щораз більше інституціоналізованій міжнародній співпраці”. Мова йде про три складові чинники імперської геостратегії: “запобігання зіткненню і підтримка узалежнення заради безпеки серед васалів, захист і збереження спокою серед підданих і стримування варварів від їх об'єднання” [1, 40].

А тепер перейдемо до геополітичних понять, які діють на «Великій шахівниці». До «активних геостратегічних гравців» З.Бжезінський відносить ті держави, «що мають спроможність і національну волю застосувати силу чи вплив поза своїми кордонами для того, щоб змінити – до міри, що зачіпає інтереси Америки, - наявний геополітичний стан справ. Вони мають потенціал або передумови бути геополітично непостійними... Вони критично зважують сили Америки, визначають міру, до якої їхні інтереси частково збігаються або ж стикаються з Америкою, і формують свої власні обмеженіші євразійські цілі» (Франція, Німеччина, Росія, Китай, Індія). Говорячи про «геополітичні осі», З.Бжезінський має на увазі «держави, чия важливість походить не з їхньої сили і мотивації, а радше з уразливого розташування та з наслідків їхніх потенційно ранимих умов для поведінки геостратегічних гравців» (Україна, Азербайджан, Південна Корея, Туреччина та Іран). Дві останні можна віднести до «активних геостратегічних гравців». Претендуючими на панівне місце в Євразії себе вважають Франція та Німеччина. Що стосується Великобританії, то вона,

скоріше, може розцінюватися як «відставний геостратегічний гравець, що спочиває на своїх прегарних лаврах і значною мірою вийшов з великої європейської пригоди, де головними акторами є Франція і Німеччина».

Росія, незважаючи на все пережите, залишається основним геостратегічним гравцем. Не варто сперечатися, що Китай є великим гравцем, який «уже є значною регіональною силою, і схоже на те, що він висуватиме ширші претензії, зважаючи на свою історію як основну силу і бачення китайської держави як глобального центру». Японія володіє потенціалом для здійснення першорядної політичної влади, однак ухиляється від будь-яких претензій на регіональне домінування, вважаючи за краще діяти під американською протекцією. Індонезія не може претендувати на статус геостратегічного гравця, бо відзначається «нерозвинутим станом індонезійської економіки, тривалою внутрішньополітичною невизначеністю, розкинутим архіпелагом і вразливістю на етнічні конфлікти». Навпаки, Індія перебуває в процесі самостановлення як регіональна сила і також бачить себе потенційно великим глобальним гравцем, вважаючи себе суперником Китаю [1, 40-56].

Значну увагу З.Бжезінський приділив Україні, яка є новим і важливим простором на євразійській шахівниці, є геополітичною віссю, тому що саме її існування як незалежної країни допомагає трансформувати Росію. «Без України Росія перестає бути євразійською імперією, - констатує З.Бжезінський. - Росія без України все ще могла б претендувати на імперський статус, але тоді вона б стала переважно азіатською імперською державою, цілком імовірно втягнутою у виснажливі конфлікти з пробудженими середньоазіатами, яких обурювала б утрата їхньої новоздобутої незалежності і яких підтримують дружні ісламські держави... Проте якщо Москва здобуде контроль над Україною з її 52-мільйонним населенням і величезними ресурсами, а також із виходом до Чорного моря, Росія автоматично знову здобуде необхідні засоби для того, щоб стати могутньою імперською державою, що охоплюватиме Європу і Азію. Втрата Україною незалежності матиме негайні наслідки для Середньої Європи,

перетворюючи Польщу в геополітичну вісь на східному кордоні об'єднаної Європи” [1, 46].

Не відкидає З.Бжезінський і геополітичну роль Азербайджану – “корку у пляшці, яка містить багатства басейну Каспійського моря і Середньої Азії”. У цьому регіоні намагаються встановити певний рівень впливу Туреччина та Іран. Перша “стабілізує регіон Чорного моря, контролює доступ від нього до Середземного моря, врівноважує Росію на Кавказі, все ще пропонує протиотруту на мусульманський фундаменталізм і служить південним якорем для НАТО”. Що стосується Ірану, то “він домінує на східній береговій лінії Перської затоки, тоді як його незалежність... служить бар'єром для будь-якої тривалої російської загрози американським інтересам у регіоні Перської затоки”. Завдяки Кореї, США прикривають Японію і таким чином стримують її від перетворення в незалежну й головну військову силу, без владної американської присутності у самій Японії [1, 47-48].

З.Бжезінський вважає Європу “важливим геополітичним плацдармом Америки на євразійському континенті”. І в цьому нема нічого дивного, адже “будь-яка експансія на простори Європи автоматично стає експансією на простори прямого американського впливу. І навпаки, без тісних трансатлантичних зв'язків присутність Америки в Євразії швидко зійде нанівець... Однак проблемою є те, що справді європейська “Європа” як така не існує. Це мрія, концепція і мета, але все ще не дійсність. Західна Європа вже є спільним ринком, але все ще далека від того, щоб бути політичною єдністю. Політична Європа ще мусить постати... Жорстоким є також той факт, що Західна Європа, і дедалі більше Середня Європа, залишаються здебільшого американським протекторатом, де дружні країни нагадують давніх васалів і підданих. Це нездоровий стан як для Америки, так і для європейських націй” [1, 57-59]. Проаналізувавши всі (французьку, німецьку, англійську) моделі майбутньої Європи, З.Бжезінський висловив американське бачення цієї проблеми. “Центральною проблемою для Америки є те, як збудувати Європу, що базується на франко-німецькому зв'язку, Європу життєздатну, що залишається пов'язана зі Сполученими Штатами

і розширює масштаб демократичної міжнародної системи співпраці, від якої так залежить ефективне втілення американської глобальної першості. Тим-то справа не у виборі між Францією і Німеччиною. Без Франції або Німеччини не існувало б Європи” [1, 71].

Що стосується політики “розширення Європи” (мається на увазі вступ нових країн до ЄС), то цей процес має бути поступовим, “за певним розкладом”. Виходячи з цього центральна геостратегічна мета США в Європі може бути підсумована наступним чином: “це укріплення, через безпосереднє трансатлантичне партнерство, американського плацдарму на євразійському континенті з тим, щоб Європа, яка зростатиме, могла стати життєздатним трампліном для втілення у Євразії міжнародного демократичного ладу в дусі співпраці”. “Чорна діра Євразії”, за висловом З.Бжезінського, повинна наповнитися суспільством, яке ставатиме щораз сучаснішим і демократичнішим. Саме від цього будуть залежати терміни вступу Росії до Європи. Без перебільшення це можна сказати і про Україну.

На думку З.Бжезінського, “держави, які заслуговують сильнішої геополітичної підтримки Америки, це Азербайджан, Узбекистан і (поза цим регіоном) Україна, всі три – геополітичні осі. І справді, посилення ролі Києва обґрунтовується тим, що Україна є вирішальною державою для майбутньої еволюції самої Росії. Водночас Казахстан – беручи до уваги його розміри, економічний потенціал та географічно важливе розташування – також заслуговує на передбачливу міжнародну підтримку і, особливо, тривалу економічну допомогу. З часом економічне зростання Казахстану допоможе б подолати етнічний розкол, який робить цей середньоазіатський “щит” таким уразливим на російський тиск” [1, 87-96].

З.Бжезінський переконаний, що ефективність американського політичного курсу щодо Євразії залежатиме від присутності на Далекому Сході. Цього не станеться, якщо Америку усунуть, або якщо вона самоусунеться з азіатського материка. Тісні стосунки з морською Японією – істотні для глобальної американської політики, але кооперативні стосунки з

материковим Китаєм нагальні для євразійської геостратегії Америки. Слід поглянути в лице прихованому значенню цієї реальності, бо безперервна взаємодія на Далекому Сході трьох найбільших сил – Америки, Китаю та Японії – створює потенційно небезпечну регіональну головоломку і, майже напевно, може викликати геополітичні тектонічні зсуви. Вирішальний вимір китайського геополітичного майбуття пов'язаний з розвитком американо-японських відносин. Японію Бжезінський бачить не в статусі регіональної, а міжнародної сили. “Використовуючи американо-японський військовий альянс для того, щоб забезпечити стабільність Далекого Сходу, - проте не дозволяючи йому перетворитися в антикитайську коаліцію, - Японія може безпечно виробити особливу глобальну місію як сила, що сприяє зародженню дійсно міжнародної та дієво інституціоналізованої співпраці. Таким чином, Японія могла б стати набагато могутнішим і глобально впливовішим еквівалентом Канади: держави, яку поважають за її конструктивне використання свого багатства і сили, але ніхто її не боїться і ніхто на неї не ображається” [1, 184-185].

Для З.Бжезінського не викликає сумнівів, що “для Америки Японія мусить бути її життєво важливою і головною партнеркою у побудові щораз ширшої системи глобальної співпраці, а не передусім її військовою союзницею з будь-яких регіональних заходах, спланованих для боротьби з регіональною вищстю Китаю. Як наслідок, Японія повинна бути глобальною партнеркою Америки у налагодженні нового порядку світових справ. Регіонально вищий Китай повинен стати далекосхідним якорем Америки у традиційнішій сфері політики сили, тим самим сприяючи розвитку євразійської рівноваги сили, де Великий Китай на Сході Євразії відповідав би в цьому відношенні ролі Європи, яка розширюється, на Заході Євразії” [1, 191-193].

Підсумовуючи вищесказане, З.Бжезінський однозначно стверджує: “Америка тепер єдина надвлада, а Євразія – центральна арена земної кулі. Звідси те, що трапляється з розподілом сили на євразійському континенті, матиме вирішальну вагу для глобальної першості та історичної спадщини Америки” [1, 194]. Отже, “інтерес Америки полягає в тому, щоб у

недалекому майбутньому консолідувати і зберігати переважання геополітичного плюралізму на карті Євразії. Це заохочує до маневрування і маніпуляції для того, щоб перешкодити утворенню ворожої коаліції, яка могла б згодом кинути виклик першості Америки, не кажучи вже про віддалену можливість намагань будь-якої окремої держави це зробити. До середнього терміну згадане вище поступово мусить поступитися більшому зосередженню на утворенні щораз важливіших, однак стратегічно сумісних партнерів, які, заохочувані американським керуванням, могли б допомогти сформувати здатну до більшої взаємодії трансатлантичну систему безпеки. Згодом, у віддаленішому майбутньому, згадане вище могло б поступово перейти у глобальне ядро справді спільної політичної відповідальності” [1, 198]. “Коротко кажучи, - робить висновок З.Бжезінський, - американська політична мета повинна бути неапологетично подвійна: зберегти домінуючу позицію Америки принаймні впродовж одного покоління і, бажано, ще довше; та створити геополітичну структуру, яка може абсорбувати неминучі удари й напруги суспільно-політичних перетворень, водночас переростаючи у геополітичне ядро спільної відповідальності за мирне глобальне керівництво” [1, 215].

3.3. Концепція “зіткнення цивілізацій” Самуеля Хантінгтона

Самуель Хантінгтон (р.н. 1927) – американський політолог, професор Гарвардського університету, директор Інституту стратегічних досліджень. Улітку 1993 р. С.Хантінгтон в журналі “Foreign Affairs” опублікував статтю “Зіткнення цивілізацій?”, яка викликала величезний резонанс, але в той же час і безліч запитань до автора. На основі статті С.Хантінгтон ґрунтовно розвинув підняті ним проблеми, що знайшло своє відображення в книзі “Зіткнення цивілізацій”. Вона побачила світ у 1996 р., а в 2003 р. була перекладена на російську мову.

Завершення “холодної війни” вперше в історії перетворило світову політику в багатополосну та поліцивілізаційну. З цього часу найбільш важливі відмінності між людьми уже не ідеологічні, політичні чи економічні, а культурні. Головними

гравцями на полі світової політики залишаються національні держави. Їх поведінка, як і в минулому, визначається потягом до багатства і розквіту, але визначається вона й культурними перевагами, спільностями і відмінностями. На думку С.Хантінгтона, після “холодної війни” трьохблокову модель замінили сім чи вісім головних світових цивілізацій. Не-західні суспільства утверджують свої власні цінності й не сприймають ті, що нав’язуються Заходом. Отже, в цьому світі локальна політика є політикою етнічною, а глобальна – це політика цивілізацій. Суперництво супердержав змінилося зіткненням цивілізацій.

Отже, в основу геополітичної схеми С.Хантінгтона покладений поліцивілізаційний підхід, який, на думку вченого, полягає в наступному: 1) сили інтеграції в світі реальні й саме вони породжують протидіючі сили культурного утвердження в цивілізаційній свідомості; 2) світ поділився на Захід – домінуючу до цього часу цивілізацію – та решта світу (не-західну цивілізацію); 3) національні держави є і залишаються найбільш важливими гравцями на міжнародній сцені, але їх інтереси, союзи і конфлікти визначаються в значній мірі культурними та цивілізаційними факторами; 4) в світі панують анархія, міжплеменні та національні конфлікти, але найбільшу небезпеку становлять конфлікти між державами чи їх групами, що відносяться до різних цивілізацій.

Що вкладає С.Хантінгтон у зміст “природи цивілізацій”? Вся людська історія – це історія цивілізацій. Неможливо уявити собі розвиток людства у відриві від цивілізацій. Історія охоплює цілі покоління цивілізацій – від стародавніх (шумерської і єгипетської, класичної та мезоамериканської) до християнської та ісламської цивілізацій, а також прояви сінської та індуїстської цивілізацій [44, 46-60]. У цивілізацій нема чітко визначених кордонів і чіткого початку й кінця. Люди можуть ідентифікувати себе по-різному й роблять це. В результаті склад і форма цивілізацій змінюються в часі. Культури народів взаємодіють і нашаровуються одна на одну. Цивілізації, отже, є багатосторонніми цілостями і реальними, незважаючи на розмитість їх кордонів, які не є чіткими. Хоча цивілізації смертні, однак вони існують тривалий проміжок часу, постійно

еволюціонуючи при цьому. Імперії розширюються і падають, уряди приходять і йдуть – цивілізації залишаються і переживають політичні, соціальні, економічні й навіть ідеологічні потрясіння.

До тих пір, поки цивілізації чинять опір тиску часу, вони еволюціонують. Вони динамічні; вони знають злети і падіння, вони зливаються і діляться; і як відомо будь-якому студенту, вони також зникають і їх ховають піски часу. Кожна цивілізація відрізняється своїм політичним устроєм, може поглинати в себе одне або кілька політичних утворень. Ці утворення можуть бути містами-державами, імперіями, федераціями, конфедераціями, національними державами, багатонаціональними державами, і у всіх них можуть бути різні форми правління. По мірі того як цивілізація еволюціонує, кількість і природа їх складових нерідко змінюються. В деяких випадках цивілізація і політична цілість можуть співпадати (Наприклад, Китай – цивілізація, яка претендує на те, щоб бути державою; Японія – цивілізація, яка є державою). В сучасному світі більшість цивілізацій включають в себе по дві чи більше держав.

С.Хантінгтон виділяє вісім цивілізацій: *сінську* (конфуціанська і китайська цивілізації, на думку вченого, не зовсім відображають зміст), *японську*, *індуїстську*, *ісламську*, *православну*, *західну*, *латиноамериканську*, *африканську*. Взаємовідносини між цивілізаціями еволюціонували через дві фази і тепер перебувають на третій. До 1500 р. мали місце “випадкові зустрічі” між цивілізаціями, адже вони були розділені в часі та просторі. Що стосується ідей і технологій, то вони передавалися від однієї цивілізації до іншої протягом століть (наприклад, книгодрукування виникло в Китаї у 8 ст. н.е., але розповсюдилося в Європі лише в XV ст.). На другій фазі випадкові, недовготривалі та різнопланові контакти між цивілізаціями поступилися безперервній цілеспрямованій взаємодії Заходу на всі інші цивілізації. Європейці контролювали 35% поверхні суші в 1800 р., 67% в 1878 р., 84% до 1914 р. [44, 65]. Під час європейської експансії андська і мезоамериканська цивілізації були повністю знищені, а індійська, ісламська та африканська підкорені. Навіть Китай став залежним від Заходу. Цивілізація як термін означав західну цивілізацію. Міжнародний

закон був західним міжнародним законом, а міжнародна система була західною вестфальською системою суверенних, але “цивілізованих” національних держав і підконтрольних їм колоніальних територій. У ХХ ст. відбувся перехід до третьої фази – до етапу інтенсивних, безперервних і різнонаправлених взаємовідносин між всіма цивілізаціями.

Третя фаза, за С.Хантінгтоном, співпадає з утворенням поліцивілізаційної системи. По-перше, завершилася “експансія Заходу” і почалося “повстання проти Заходу”; по-друге, в результаті цих змін, міжнародна система вийшла за межі Заходу і стала поліцивілізаційною. Наприкінці ХХ ст. Захід перейшов від фази воюючої держави як етапу розвитку цивілізації до фази універсальної держави. Ця фаза ще далека до своєї завершеності, поскільки країни Заходу поділяються на дві напівуніверсальні держави в Європі та Північній Америці. Сучасний Захід являє собою вже не імперію, а цілість федерацій, конфедерацій та міжнародних організацій. Що стосується ідеологій, то основними в ХХ ст. стали лібералізм, соціалізм, анархізм, корпоративізм, марксизм, комунізм, соціал-демократія, консерватизм, націоналізм, фашизм і християнська демократія. Об’єднує їх те, що всі вони породжені західною цивілізацією. Проте Захід не породив жодної основної релігії [44, 69-70].

Кожна цивілізація бачить себе центром світу і пише свою історію як центральний сюжет історії людства. Однак, такий підхід втратив значимість в поліцивілізаційному світі. На глибоке переконання С.Хантінгтона, твердження, що “європейська цивілізація Заходу є універсальною цивілізацією світу” не витримує жодної критики [44, 72].

Аналізуючи термін “універсальна цивілізація”, С.Хантінгтон ототожнює її з “давоською культурою” (щороку близько тисячі бізнесменів, банкірів, урядовців, інтелектуалів і журналістів з багатьох країн зустрічаються в Швейцарії на Всесвітньому економічному форумі в Давосі). Вони контролюють практично всі міжнародні інститути, чимало урядів світу, а також значну долю світової економіки і воєнного потенціалу. Однак, поза Заходом цю культуру поділяють менше 50 мільйонів, чи 1% світового населення. Отже, це далеко не

універсальна цивілізація. Суть західної цивілізації – “Велика хартія вольностей”, а той факт, що мешканці не-Заходу ласують гамбургерами, не свідчить про повне прийняття західної цивілізації [44, 74-112].

Центральними елементами будь-якої культури є мова і релігія. На думку С.Хантінгтона, твердження, що “світовою мовою є англійська”, невірне. Мова, яка не є рідною для 92% світового населення, не може бути світовою мовою [44, 81]. За період з 1958 до 1992 рр. зафіксовано зростання розповсюдження арабської, бенгальської, іспанської мов, в той час як англійська зменшилася з 9,8% до 7,6%. Не набагато більше можливостей ніж мова, має релігія на те, щоб стати універсальною. За останні декілька десятиріч ХХ ст. іслам і християнство значно збільшили кількість своїх прихильників у Африці. Якщо традиційна релігія в суспільствах із стрімкою медернізацією нездатна адаптуватися до вимог модернізації, створюються потенційні можливості для розповсюдження західного християнства та ісламу. За великим рахунком перемагає Магомет. За підрахунками С.Хантінгтона, до 2025 р. кількість християн зменшиться з 30 до 25%, в той час як представники ісламу зростуть з 20 до 30% [44, 90].

Універсальна цивілізація – наслідок процесів модернізації, яка включає в себе індустріалізацію, урбанізацію, зростання рівня освіченості, добробуту тощо. Ці процеси, розпочавшись у ХVІІІ ст., на сьогоднішній день досягли свого апогею, торкнувшись переважної більшості держав світу. У сучасних суспільств є багато спільного, але, запитує С.Хантінгтон, чи обов’язково вони повинні злитися і стати однорідними? Експанія Заходу не тільки викликала модернізацію і вестернізацію не-західних суспільств, однак також викликала різну реакцію на них. Цю реакцію Хантінгтон звів до трьох варіантів: 1) *заперечення як модернізації, так і вестернізації*; 2) *прийняття і модернізації, і вестернізації без заперечень*; 3) *прийняття модернізації, але заперечення вестернізації*.

С.Хантінгтон справедливо зауважує, що “модернізація не обов’язково означає вестернізацію”. Навіть найбільш вперті поборники антивестернізму і відродження місцевих культур не вагаючись використовують сучасну техніку – електронну пошту,

касети і телебачення, щоб розповсюджувати свої ідеї. Отже, не-західні суспільства можуть модернізуватися і вже зробили це, не відмовляючись від своїх рідних культур і не переймаючи оптом всі західні цінності, інститути і практичний досвід. Однак, прямо протилежним є ставлення не-західних суспільств до вестернізації, яку вони розцінюють як втручання Заходу в їх культуру і традиції, спробу Заходу поглинути їх традиційні культури.

Що являє собою Захід після закінчення “холодної війни”? З цього приводу існують дві точки зору. Перша група фахівців вважає, що Захід володіє абсолютною могутністю, є єдиною цивілізацією, що має свої значні інтереси у всіх інших цивілізаціях чи регіонах, а також суттєво впливає на політику, економіку та безпеку всіх інших цивілізацій. Інші дослідники зображують західну цивілізацію в занепаді, доводячи, що її політична, економічна і воєнна могутність зменшується порівняно з іншими цивілізаціями. Який із цих підходів вірний? На думку С.Хантінгтона, відбуваються паралельні процеси в обох напрямках. “Тепер панування Заходу поза суперечками, - заявляє вчений, - і він залишиться номером один в плані могутності та впливу також і в двадцять першому столітті. Однак поступові, невідворотні й фундаментальні переміни також мають місце в балансі влади між цивілізаціями, і могутність Заходу в порівнянні з могутністю інших цивілізацій буде й надалі зменшуватися. Коли перевага Заходу зникне, значна частина його могутності просто-напросто вивітриться, а залишок розсіється за регіональними ознаками між деякими основними цивілізаціями та їх стрижневими державами. Найбільш значне посилення могутності прийде на долю азійських цивілізацій, і Китай поступово вимальовується як суспільство, яке скоріше за все кине виклик Заходу в боротьбі за глобальне панування” [44, 117-118].

Для занепаду Заходу характерні три основні аспекти: 1) це повільний процес; 2) занепад не йде по прямій, він вкрай нерівномірний, з паузами, відкоченням назад і повторним утвердженням західної могутності; 3) обсяг всіх необхідних для підтримання могутності ресурсів, якими володів Захід, досяг свого піку на початку ХХ ст., а потім його частка почала

знижуватися по відношенню до частки інших цивілізацій. Цей процес С.Хантінгтон ґрунтовно проаналізував за всіма основними факторами (територія і населення; економічний продукт; воєнний потенціал; відродження не-західних культур; релігія) [44, 118-119].

Азія та іслам, на глибоке переконання С.Хантінгтона, найбільш динамічні цивілізації останньої чверті ХХ ст. [44, 150-180]. Ісламський виклик уособлюється у всеохоплюючому культурному, соціальному і політичному Ісламському відродженні в мусульманському світі та супроводжувачому цей процес запереченні західних цінностей і інститутів. Азіатський виклик притаманний всім східно-азіатським цивілізаціям – сінській, японській, буддистській та мусульманській – і робить акцент на їх культурну відмінність від Заходу. Як азіати, так і мусульмани підкреслюють перевагу своїх культур над західною. За викликами Азії та ісламу відчуваються азіатська самовпевненість, що базується на економічному зростанні, та впевненість у собі мусульман. Кожний із цих викликів несе в собі дестабілізуючий ефект на глобальну політику і буде мати місце впродовж ХХІ ст. Разом з тим, природа цих викликів суттєво відрізняється. Економічний розвиток Китаю та інших азіатських держав дає їм урядам стимул і засоби для того, щоб бути більш вимогливими у взаємовідносинах з іншими державами. Зростання населення в мусульманських країнах, особливо збільшення вікової групи від 15 до 24 років, забезпечує людьми ряди фундаменталістів, терористів, повстанців і мігрантів. Економічне зростання додає сил азіатським урядам. Демографічне зростання являє собою загрозу як для мусульманських урядів, так і немусульманських країн. “На початку двадцять першого століття, - підсумовує С.Хантінгтон, - ми станемо свідками відродження могутності і культури не-західних суспільств, а також побачимо зіткнення народів із не-західних цивілізацій із Заходом та одним”.

Під впливом модернізації народи і країни з подібними культурами об'єднуються, а з різними – розпадаються на частини. На основі спільності культури і цивілізації виникатимуть нові союзи та об'єднання. Політичні кордони все

частіше коригуються, щоб співпадати з культурними: етнічними, релігійними і цивілізаційними. Культурні співтовариства приходять на зміну блокам часів “холодної війни”, і лінії розлому між цивілізаціями перетворюються в центральні лінії конфліктів у глобальній політиці. В сучасних умовах, заявляє С.Хантінгтон, питання “На якому ви боці?” замінюється більш принциповим: “Хто ви?”. Кожна країна повинна мати відповідь. Ця відповідь, культурна ідентичність країни, і визначає її місце в світовій політиці, її друзів і ворогів.

Взаємини культури і регіоналізму найкраще проявляються в економічній інтеграції, чотири ступені якої виділяє С.Хантінгтон: 1) зони вільної торгівлі; 2) таможенні союзи; 3) спільні ринки; 4) економічні союзи [44, 196]. Найдалі в цьому відношенні просунувся ЄС. У майбутньому “бізнесмени укладатимуть угоди з тими, кого вони можуть зрозуміти і кому вони можуть довіряти; держави відмовляються від незалежності заради міжнародних союзів, створених із країн з подібною ментальністю, де довір’я з’являється на ґрунті взаєморозуміння. Основою економічного співробітництва є культурна спільність”.

Цивілізації мають власну структуру, яка включає в себе такі складові як *країни-учасниці, стержневі держави, країни-одиначки, розколоти країни та розірвані країни*. *Країна-учасниця* – це країна, яка в культурному плані повністю ототожнює себе з одною цивілізацією (Єгипет з арабсько-ісламською; Італія з європейсько-західною). *Стержнева країна* – це країна, де міститься основне джерело чи джерела культури цивілізації (Японська співпадає з Японією; історичний Захід мав декілька стержневих країн – на сьогоднішній день є США і франко-німецький стержень). *Країна-одиначка* не має культурної спільності з іншими суспільствами (Ефіопія, яка ізольована в культурному плані завдяки домінуванню амхарської мови; Гаїті, яка не сприймається як латино-американська країна; ні одна інша країна не поділяє самобутню культуру Японії). *Розколоти країни* – країни, в яких великі групи належать до різних цивілізацій: Індія (мусульмани та індуїсти), Шрі-Ланка (буддисти-сингальці та індуїсти-таміли), Китай (хани, тибетські буддисти, турки-мусульмани). Югославія та СРСР розпалися на частини і

поділились на нові цілості, згруповані вздовж цивілізаційних ліній: прибалтійські (протестантські та католицькі), православні та мусульманські республіки колишнього СРСР, католицькі Словенія і Хорватія, частково мусульманські Боснія і Герцеговина, а також православні Сербія-Чорногорія і Македонія в колишній Югославії. *Розірвана країна* – та, яка має в себе одну пануючу культуру, що співвідносить її з однією цивілізацією, але її лідери намагаються наблизитися до іншої цивілізації, визначаючи себе як “місток” між двома культурами (Росія, Туреччина, Австралія, Мексика) [44, 202-210].

С.Хантінгтон запропонував визначення кордонів Заходу. Стержневі країни ЄС, Франція та Німеччина, оточені спочатку внутрішнім угрупованням Бельгії, Нідерландів і Люксембургу, які домовились про зникнення всіх бар’єрів для переміщення людей і товарів. Потім розміщується коло країн-учасниць, таких як Італія, Іспанія, Португалія, Данія, Британія, Ірландія і Греція; країни, які стали членами ЄС в 1995 р. (Австрія, Фінляндія і Швеція), і, нарешті, асоційовані члени (Польща, Угорщина, Чехія, Словаччина, Болгарія і Румунія). Де ж закінчується Європа? Відповідь С.Хантінгтона однозначна: “Європа закінчується там, де закінчується західне християнство і починається іслам та православ’я”.

Росія створює і очолює блок держав, що мають православний центр, оточений відносно слабкими ісламськими країнами, в яких вона продовжує домінувати, й куди намагається закрити доступ іншим державам. Якщо СРСР був супердержавою з глобальними інтересами, то Росія – це велика держава з регіональними і цивілізаційними інтересами [44, 210-218]. Друга серед колишніх радянських республік після Росії по населенню та важливості – це Україна. Вона розколота країна з двома різними культурами. Лінія розлому між цивілізаціями, яка відділяє Захід від православ’я, проходить прямо по її центру ось уже кілька століть. Російсько-українські відносини можуть розвиватися трьома шляхами: 1) спільність розвитку; 2) розкол України по лінії розлому на дві частини, східна з якої ввійде до складу Росії; 3) Україна залишається єдиною, незалежною, розколотою і буде тісно співробітничати з Росією. Російсько-українські відносини

мають для Східної Європи таке значення, як франко-німецькі відносини для Західної Європи. Саме Україна і Росія являють собою стержень, необхідний для єдності православного світу [44, 255-259].

Сінська цивілізація теж має чітку структуру: центральне ядро – ханський Китай; віддалені провінції, які є частиною Китаю, але володіють значною автономією; провінції, які офіційно вважаються частиною Китаю, але мають значну частину не-китайського населення з інших цивілізацій (Тібет, Синцзянь); і китайські суспільства, які стануть або можуть стати частиною Китаю з центром в Пекіні на визначених умовах (Гонконг, Тайвань); одна переважно китайська держава, все більше орієнтована на Пекін (Сінгапур); вкрай впливове китайське населення в Таїланді, В'єтнамі, Малайзії, Індонезії та на Філіпінах, а також не-китайські країни (Північна і Південна Кореї, В'єтнам), які тим не менше поділяють основні складові китайської конфуціанської культури. До середини 90-х років економічна інтеграція Гонконга і материкового Китаю практично завершилась, і залишається тільки чекати політичної інтеграції [44, 259-269].

Відсутність ісламської стержневої держави – головна причина численних внутрішніх і зовнішніх конфліктів, притаманних ісламу. Усвідомлення без згуртованості – ось джерело слабкості ісламу і джерело, від якого йде загроза іншим країнам. Такими стержневими країнами можуть стати Індонезія, Іран, Пакистан, Саудівська Аравія і Туреччина [44, 270-278].

С.Хантінгтон прогнозує, що “відносини між країнами і групами з різних цивілізацій не будуть тісними і частіше будуть антагоністичними”. На мікрорівні найбільш напружені лінії розлому проходять між ісламом та його православними, індійськими, африканськими та західнохристиянськими сусідами. На макрорівні головне розділення – “Захід і решта”, і найбільш жорстокі конфлікти відбуваються між мусульманськими і азійськими країнами, з одного боку, і Заходом – з другого. Найбільш небезпечні зіткнення в майбутньому, скоріше за все, матимуть місце завдяки: 1)

непримиреності Заходу; 2) нетерпимості ісламу; 3) самовпевненості Китаю [44, 281-286].

Міжцивілізаційний конфлікт за С.Хантінгтоном, набирає двох форм. На локальному (чи мікрорівні) виникають *конфлікти по лінії розлому*: між сусідніми державами, які належать до різних цивілізацій, всередині однієї держави між групами з різних цивілізацій та між групами, які намагаються створити нові держави на місці попередніх. Конфлікти по лініям розлому особливо часто виникають між мусульманами і немусульманами. На глобальному (чи макрорівні) виникають *конфлікти між стержневими державами* – між основними державами, які належать до різних цивілізацій. В цих конфліктах проявляються класичні проблеми міжнародної політики, серед яких: 1) вплив на формування глобальних процесів світових міжнародних організацій - ООН, МВФ, Світового банку; 2) рівень військової могутності; 3) економічна могутність і добробут; 4) конфлікти, пов'язані з захистом однією цивілізацією свої співвітчизників, які проживають на теренах іншої цивілізації; 5) моральні цінності та культура (нав'язування власних цінностей іншим народам); 6) територіальні суперечки, під час яких стержневі держави, перетворюючись у “прифронтові”, беруть участь у конфліктах по лінії розлому [44, 323-325].

Багато уваги С.Хантінгтон приділяє протиборству ісламського світу і Заходу: “Головна проблема Заходу – зовсім не ісламський фундаменталізм. Це – іслам, інша цивілізація, народи якої переконані в перевазі своєї культури і яких турбує думка про неповноцінність їх могутності. Для ісламу проблема – зовсім не ЦРУ і не міністерство оборони США. Це – Захід, інша цивілізація, народи якої переконані у всесвітньому, універсалістському характері своєї культури і які вірять, що їх ...могутність покладає на них обов'язок розповсюджувати свою культуру на увесь світ” [44, 343]. Відносини між США, з одного боку, і Китаєм, Японією та іншими азійськими країнами носитимуть досить конфліктний характер, а спроба Сполучених Штатів Америки заперечити возвеличення Китаю як держави-гегемона в Азії може привести до великомасштабної війни [44, 344-383]. В таких умовах взаємозв'язок конфуціанського та

ісламського світів буде, ймовірно, розширюватися і поглиблюватися.

С.Хантінгтон пророкує перехід від війн перехідного періоду до війн по лінії розлому. Для цих війн буде характерна відповідна специфіка і динаміка. Однак, врешті-решт, і цим війнам настане кінець. “Угоді про припинення війни по лінії розлому, - відзначає С.Хантінгтон, - буде сприяти успіх – нехай тільки на деякий час – в тій мірі, в якій вона відображатиме локальний баланс сил серед першочергових учасників та інтереси третьорядних і другорядних учасників... Наодинці головні учасники не в змозі зупинити війни, які тривають по лінії цивілізаційних розломів. Зупинити їх і не допустити до переростання в глобальні війни – вирішення цього завдання залежить головним чином від інтересів і дій стержневих держав основних світових цивілізацій. Війни вздовж лінії розлому закипають знизу, мир по лінії розлому просочується зверху” [44, 491].

Яке майбутнє чекає світові цивілізації? Відповіддю на це питання С.Хантінгтон оптимістично завершує свою книгу: “Майбутнє і світу, і Цивілізації залежить від розуміння і співробітництва між політичними, духовними та інтелектуальними лідерами головних світових цивілізацій. У зіткненні цивілізацій Європа і Америка будуть триматися разом – інакше загинуть поодинокі. В більш масштабному зіткненні... між Цивілізацією і варварством, великі світові цивілізації, збагачені своїми досягненнями в релігії, мистецтві, літературі, філософії, науці, технології, моралі та співчутті, також повинні триматися разом, інакше вони загинуть поодинокі. В епосі, яка народжується, зіткнення цивілізацій становить величезну загрозу миру у всьому світі, і міжнародний порядок, заснований на цивілізаціях, є найбільш надійною запорукою попередження світової війни” [44, 532].

3.4. «Кінець історії» Френсіса Фукуяма

Френсіс Фукуяма (р.н. 1952) – професор політичних наук Університету Мейсона (Ферфакс, Вірджинія). Народився 27 жовтня в Чикаго. В 1974 р. закінчив Корнельський університет, а в 1977 р. захистив у Гарварді докторську дисертацію з

політичних наук. У 1979-1980, 1983-1989, 1995-1996 рр. – науковий співробітник Управління політичних досліджень корпорації RAND, у 1981-1982 та 1989 рр. входив до складу групи з політичного планування Державного департаменту США (заступник директора відділу з проблем Близького Сходу та колишнього Радянського Союзу); працював у Школі передових міжнародних досліджень Університету Джона Гопкінса, викладав в університетах Каліфорнії та Лос-Анджелеса. В даний час Ф.Фукуяма є деканом факультету міжнародної політичної економії Школи перспективних міжнародних досліджень Пола Нітце університету Джона Гопкінса. Крім того, Ф.Фукуяма входить до складу Президентської ради по біоетиці, в ради Національного фонду демократії і фонду “Нова Америка”, а також в консультативні ради журналів “Нейшнл Інтерес” і “Джорнел оф демокресі”. Світову популярність у наукових колах здобув завдяки публікації 1989 р. в журналі “The National Interest” статті “Кінець історії?”. В 1992 р. він розширив і переробив її в книгу “Кінець історії і остання людина”. В 1995 р. вийшла в світ його книга “Довіра”, в якій Ф.Фукуяма дослідив залежність соціальних зв’язків і економічного розвитку. В 1999 р. опублікована книга “Великий розрив”, присвячена радикальним суспільним змінам останніх десятиріч. Нарешті, в 2002 р. з’явилася остання на сьогоднішній день книга Ф.Фукуями “Наше постлюдське майбутнє. Наслідки біотехнологічної революції” [17, 1113-1114].

Згідно концепції Фукуями починається “кінець історії” і планетарне існування людства, коли регіони планети почнуть переструктуровуватися, орієнтуючись на найбільш могутні економічні ядра-центри. Вчений відмічає фундаментальні зміни у всесвітній історії. Через все ХХ століття червоною ниткою проходила боротьба прогресивного лібералізму із залишками більшовизму, фашизму та неомарксизму, які готові були розв’язати ядерну війну [41, 39-54]. “Ліві тоталітарні режими, - відзначає Фукуяма, - урядилися уникнути цих проблем, цілком підпорядкувавши своєму контролю громадянське суспільство – зокрема регламентувавши ідеї, що їх дозволено обстоювати громадянам. Однак існування такої системи в її чистій формі

можна було забезпечити лише терором, що загрожував і самим можновладцям. Послаблення терору тієї ж миті спричинило занепад, протягом якого держава втратила контроль над певними ключовими аспектами громадянського суспільства” [17, 1033].

І лише наприкінці ХХ ст. замість конвергенції капіталізму і соціалізму, знову починається триумф західної ліберальної демократії. “Що ближче до кінця тисячоліття, - пише Ф.Фукуяма, - то помітніше, що надто схожі одна на одну кризи авторитаризму й соціалістичного центрального планування залишили на рингу лише одну ідеологію, яка має потенціал універсальної значущості: ліберальну демократію, доктрину індивідуальної свободи та суверенності народів. Через двісті років після того, як ці ідеї вперше надихнули Французьку та Американську революції, принципи свободи та рівності продемонстрували не лише свою міць та довговічність, а й свою здатність відроджуватися через певні часові проміжки” [17, 1035]. Закінчення “холодної війни” символізувало кінець історії як такої. Політичний лібералізм прийшов на заміну економічному. Завдяки лібералізму відбулися зміни в китайській цивілізації, впали тоталітарні режими у Східній Європі, розпався СРСР.

Однак, із розпадом СРСР та комуністичної ідеології, політичний спокій не передбачається. На заміну комунізму виходить націоналізм, який загрожуватиме країнам західної демократії. “Якщо Радянський Союз (або його спадкоємці) не стане на шлях демократії, якщо Перу або Філіпіни знову вдадуться до тієї чи іншої форми авторитаризму, демократія поступиться місцем генералові чи бюрократові, який претендуватиме діяти в ім'я самого лише російського, перуанського або філіпінського народів. Навіть недемократи муситимуть говорити мовою демократії, аби виправдати свій відхід від єдиного універсального стандарту” [17, 1038]. Це стосується і ісламського фактору: “Іслам, щоправда, так само як лібералізм і комунізм – також сповідує систематичну й послідовну ідеологію, зі своїм власним кодексом моральності та зі своєю доктриною політичної і соціальної справедливості. Потенційно ісламська доктрина є універсальною, апелюючи до всіх людей як людей – а не як членів партикулярної етнічної чи

національної групи. І справді, іслам завдав поразки ліберальній демократії в багатьох частинах мусульманського світу, являючи собою фатальну загрозу ліберальним практикам навіть у країнах, де він не отримав безпосереднього доступу до політичної влади” [17, 1038]. Ф.Фукуяма вірно підмітив, що “одна з причин сучасного фундаментального відродження полягає в гострому усвідомленні традиційним мусульманським суспільством загрози, що походить з боку ліберальних, західних цінностей” [17, 1039]. Аналогічних висновків притримується і С.Хантінгтон.

Отже, підсумовує Ф.Фукуяма, “історія була не сліпою низкою подій, а осмисленим цілим, в якому розвивалися та розгорталися ідеї про природу справедливого політичного та суспільного ладу. І якщо сьогодні ми перебуваємо біля точки, де не можемо уявити собі світу, сутнісно відмінного від нашого, де не існує очевидного та ясного способу, в який майбутнє могло б фундаментальним чином поліпшити наш теперішній лад, то ми маємо взяти до уваги ту обставину, що сама Історія, можливо, добігає свого кінця” [17, 1043].

Російський геополітик М.Нартов притримується думки, що принципово нових ідей в “кінці історії” не можна знайти при всьому бажанні. Це повторення ідей Т.Гоббса, а також О.Конта, Г.Спенсера та інших мислителів-позитивістів. Фукуяма багато в чому повторив ідеї німецького соціолога М.Вебера про те, що історія розвивалась тільки за рахунок нерациональних факторів. Так, як останній центр ірраціоналізму впав з розпадом СРСР, то і починається процес “кінця історії”. М.Нартов вважає Ф.Фукуяму засновником течії неомондіалізму [23].

Ф.Фукуяма твердить, що людство живе в умовах двох паралельно існуючих революцій – інформаційно-технологічної та біотехнологічної. Вчений віддає перевагу в майбутньому революції в біології, коли стане можливим контроль генома людини і маніпуляція нашою власною природою.

ВИСНОВКИ

Ідея технічних мутацій, що справляють багатогранний вплив на соціальний прогрес давно, вже має визнання в сучасній філософії та соціології: Е.Тоффлер наводить думку про те, що людство переходить до нової технологічної революції. Тобто, на зміну Першій і Другій хвилям приходить нова, яка веде до створення нової постіндустріальної цивілізації – «Третьої Хвилі». Ця Хвиля є, за Е.Тоффлером, грандіозним поворотом історії, великою трансформацією соціуму, всестороннім перетворенням всіх форм соціального та індивідуального буття. Але мова йде не про соціальну революцію, направлену в основному на зміну політичного режиму, а про технологічні зміни, які визрівають поволі й еволюційно. Однак, наслідком є народження глибинних потрясінь. Чим скоріше людство усвідомить потребу в переході до нової Хвилі, тим меншою буде небезпека насилля, диктату і інших лих.

Е.Тоффлер намагається змалювати майбутнє суспільство як поворот до доіндустріальної цивілізації на новій технологічній базі. Розглядаючи історію як безперервний хвильовий рух, Е.Тоффлер аналізує особливості майбутнього світу, економічним кістяком якого стануть електроніка і ЕОМ, космічне виробництво, використання глибин океану і біоіндустрія. У зв'язку з цим Е.Тоффлер пише про нові труднощі, соціальні конфлікти і глобальні проблеми, з якими доведеться зіткнутися людству. Світ, який описує Тоффлер, не ідеальний. Він суворий, повний тривоги і колізій. Однак в його роботах нема аналізу негативних наслідків такої цивілізації, яка зароджується на наших очах.

У якій мірі виправдались прогнози Тоффлера? Що змінилось за останнє десятиліття в свідомості людей, про зміну якої наголошував автор? Можна сказати, що ідея нової цивілізації зберегла свою цінність. Масштабні та інтенсивні зміни торкаються тепер не тільки сфери господарства, економіки, політики і культури. Змінюються і фундаментальні основи «виробництва» людини як біологічного, так і антропологічного виду. Іншою стає практика освіти і судження. Дійсно зароджується нова епоха. Існуючі сьогодні

соціокультурні та політичні інститути і технології управління повинні бути радикально реконструйовані. Такий загальний зміст останньої роботи Е.Тоффлера.

Однак головна тема – не інформаційна революція, а проблема влади та її перевтілення. На думку Тоффлера, нас чекає глобальна битва за владу. Яка, до речі, вже розпочалась. Що є її основою? Це не насилля і гроші, що становили основу влади в попередніх хвилях, а знання. Її пароль – інтелект. Сьогодні знання – це сила, яка є найбільш демократичним джерелом влади. Ця влада характеризується вже не кількісно, а якісно. Відповідно з новими можливостями технології як в економіці, культурі, так і в політиці, до нової структури влади, повинні змінюватись і суспільно-політичні інститути та поведінка людей. Тобто, йде пошук нових способів організації життя. Бюрократія, яка ніколи не зникне, повинна трансформуватись, щоб бути ефективною. Саме ефективно, відповідно до нових постіндустріальних умов, вирішення проблеми бюрократії є основою, на якій буде базуватись вся інституційна побудова майбутнього.

Глобалізація, у розумінні Е.Тоффлера, це не синонім гомогенності, однаковості, а багатозначність можливостей і форм. Тут і екологічний рух, і релігійний ренесанс. Автор показує владу як найбільш значний соціальний феномен, котрий пов'язаний з самою природою людини. Влада, як показує Е.Тоффлер, можлива тільки в такому світі, в якому поєднуються випадковість і необхідність, хаос і порядок. Досить цікаві роздуми Е.Тоффлера про роль держави в забезпеченні порядку. Він намагається показати, при яких умовах порядок забезпечує необхідну для економіки стабільність, а при яких гальмує її розвиток. Держави, які намагаються узурпувати владу, втрачають те, що конфуціанці називають «мандатом небес». У світі, де всі залежать один від одного, вони втрачають легітимність і моральний сенс. Розгортаючи досить драматичну картину майбутнього, Е.Тоффлер приходять до висновку, що конфлікт – неминуче суспільне явище. Але боротьба за владу не обов'язково є злом.

Разом з тим, її надмірна концентрація, така ж небезпечна, як і недостатня.

Таким чином, розгортається боротьба за владу на всіх рівнях, починаючи від сім'ї до міжнародної системи. Система міжнародних відносин збагачується новими суб'єктами, що хочуть перерозподілити владу, яка концентрувалась в державах. По-друге, ламається звична картина геополітичного протистояння «Схід – Захід», «Північ – Південь». Тепер боротьба точиться за «місце під сонцем» в новій трьохланковій системі, тобто між Хвилями. По-третє, конфлікт за домінування в самих хвилях – цивілізаціях. Особливу увагу Е.Тоффлер звертає на протистояння у Третій Хвилі між США, ЄС і Японією, що мають владу і, ймовірно, матимуть її в майбутньому. Якщо взяти до уваги припущення І.Іноземцева, то перемога буде за «старою сеньйорою».

Виникає доречне питання, конфлікт між цивілізаціями С. Хантінгтона чи Е.Тоффлера матиме місце в майбутньому світі? Можливо, між всіма одразу? Хто знає, але, як сказав Б. Бутрос-Галі з глибокою невпевненістю: «Історія показує, що застигнуті революційними перетвореннями рідко розуміють їх кінцевий зміст». Тому не будемо цього робити, але зробимо велику помилку, якщо відмовимось роздумувати про майбутнє взагалі. Світ ХХІ століття, на порозі якого ми знаходимось, криє в собі багато невідомого, не думати про яке означає стати жертвою подій, що розгортаються.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бжезінський З. Велика шахівниця: Американська першість та її стратегічні імперативи. – Львів – Івано-Франківськ: «Лілея-НВ», 2000. – 236 с.
2. Бжезінський Збігнев // Хто є хто в європейській та американській політичній науці. Малий політологічний словник /За ред. Б.Кухти. – Львів: Кальварія, 1997. – С. 27-29.
3. Герман К. Политические перепутья при движении к глобальному информационному обществу // Социс. – 1998 – № 2. – С. 67 – 78.
4. Гуревич П. Конфигурация могущества // Тоффлер Э. Метаморфозы власти. Знание, богатство и сила на пороге XXI века. – М.: Издательство АСТ, 2003. – С. 3-12.
5. Гуревич П.С. А волны истории плещут... (Новая конфигурация будущего) // Тоффлер Э. Третья волна. – М.: АСТ, 1999. – С. 5-18.
6. Гуревич П.С. Бог поразительных преобразений // Тоффлер Э. Шок будущего. – М.: Издательство АСТ, 2003. – С. 3-14.
7. Енциклопедія політичної думки /За ред. Д.Міллера; Д.Коулмен, В.Конноллі, А.Райан. – К.: Дух і Літера, 2000. – 472 с.
8. Инглхарт Р. Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющиеся общества // Полис. – 1997. – № 4. – С. 6 – 32.
9. Иноземцев И. Постиндустриальное хозяйство и «пост-индустриальное общество // Общественные науки и современность. – 2001. – № 3. – С. 140 – 152.
10. Косолапов Н. Теоретические исследования международных отношений //Международная экономика и международные отношения (далі МЭМО) – 1998. - № 1. – С. 81 – 93.
11. Косолапов Н. Теоретические исследования международных отношений //Международная экономика и международные отношения. – 1998. - № 2. – С. 67 – 79.
12. Кулагин В. Мир в XXI веке: многополюсный баланс сил или глобальный Pax democratia // Полис. – 2000. – №1. – С. 23 – 37.

13. Левяш И. Постиндустриализм: проблема адекватности концепта // *Общественные науки и современность*. – 2001. – № 3. – С. 153 – 161.
14. Ледяев В. Власть: концептуальный анализ // *Полис*. – 2000. – 1. – С. 97 – 107.
15. Ледяев В. Современные концепции власти: аналитический обзор // *Социологический журнал*. – 1996. – № 3 – 4. – С. 35.
16. Ледяев В. Формы власти: типологический анализ // *Полис*. – 2000. – № 2. – С. 6 – 18.
17. Лібералізм: антологія / Упор. О.Проценко, В.Лісовий. – К.: Смолоскип, 2002. – 1126 с.
18. Мальшева Д. Постиндустриальный мир и процессы глобализации // *Мировая экономика и международные отношения*. – 2000. – № 3. – С. 90 – 97.
19. Мартин Г.- П., Шуманн Х. Западня глобализации: атаки на процветание и демократию. – М.: Альпина, 2001. – 335 с.
20. Мелянцев В. Информационная революция – феномен «новой экономики» // *Международная экономика и международные отношения*. – 2001. – №2. – С. 3 – 10.
21. Месникова Л. «Новая экономика» в пространстве постмодерна // *Международная экономика и международные отношения*. – 2001. – №12. – С.8.
22. Моисеев Н. Информационное общество: возможность и реальность // *Полис*. – 1993. – №3. – С. 6 – 14.
23. Нартов Н.А. Геополитика. – М.: ЮНИТИ, 2000. – 359 с.
24. Нейсбит Д. Мегатренды. – М.: Издательство АСТ «Ермак», 2003. – 380 с.
25. Павловський М. Що потрібно для вступу країни до ЄС? // *Експрес*. – 2003. – 6 – 13 березня. – С. 14.
26. Політологічний енциклопедичний словник /ред. Ю. Шемшученко, В. Бабкіна – К.,1997. – 400 с.
27. Рашковский Е. Хорос В. Мировые цивилизации и современность // *Мировая экономика и международные отношения*. – 2001. – № 12. – С. 33 – 41.
28. Саймон Г. Адміністративна поведінка. Дослідження процесів прийняття рішень в організаціях, що виконують адміністративні функції. – К., 2001. – 400 с.

29. Сморгунов Л.В. Современная сравнительная политология. – М.: РОССПЭН, 2002. – 472 с.
30. Сучасна зарубіжна соціальна філософія. Хрестоматія: Навч. посібник /ред. Лях. – К.: Либідь, 1996 – 384 с.
31. Тертычный А. Фукуяма ошибся: «конец истории» отодвигают украинские исследователи // Зеркало недели. – 2003. – № 13. – С. 20.
32. Тоффлер Алвін // Філософія політики. Короткий енциклопедичний словник /Авт.-упоряд.: В.П.Андрущенко та ін. – К.: Знання України, 2002. – С. 576-577.
33. Тоффлер Е. Третья Хвиля. – К.: Всесвіт, 2002. – 480 с.
34. Тоффлер О. Шок будущего. – М.: Издательство АСТ, 2003. – 557 с.
35. Тоффлер О., Тоффлер Г. Політика Третьої хвилі // Журнал «І». – 2000. – №19. – С. 36 – 41.
36. Тоффлер Олвін // Хто є хто в європейській та американській політичній науці. Малий політологічний словник /За ред. Б.Кухти. – Львів: Кальварія, 1997. – С. 232-233.
37. Тоффлер Э. Метаморфозы власти. – М.:ООО «Издательство АСТ», 2002. – 669 с.
38. Уткин А. Векторы глобальных перемен: анализ и оценки основных факторов мирового политического развития // Полис. – 2000. – № 1. –С. 38 – 54.
39. Уткин А. Мировой порядок XX века. – М., 2001. – 480 с.
40. Філософія політики. Короткий енциклопедичний словник /Авт.-упор. В.П.Андрущенко. – К.: Знання України, 2002. – 670 с.
41. Фукуяма Ф. «Конец истории?» //США: экономика, политика, идеология. – 1990. – №5. – С. 39 – 54.
42. Фукуяма Ф. Великий разрыв. – М.: Издательство АСТ, 2003. – 474 с.
43. Фукуяма Ф. Глобализация безконечна // Журнал «І». – 2000.
44. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. – М.: Издательство АСТ, 2003. – 603 с.
45. Хантингтон С. Зіткнення цивілізацій та межа світу // Журнал «І».- 1998. – № 14. – С.98 – 119.

46. Хорос В. Постиндустриальный мир: надежды и опасения. // Международная экономика и международные отношения. – 1998. – № 12. – С. 5 – 17.
47. Цвылев Р. Информационная революция: что она сулит миру //Международная экономика и международные отношения. – 1991. - №4. - С. 48 – 59.
48. Цыганков П.А. Теория международных отношений. – М.: Гардарики, 2003. – 590 с.
49. Цыганков П.Л. Исследования международных отношений. – М., 1997. – 387с.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
Розділ 1. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ КОНЦЕПЦІЙ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА	10
Розділ 2. Е.ТОФФЛЕР ПРО ОРГАНІЗАЦІЮ ВЛАДИ В СУСПІЛЬСТВАХ «ТРЕТЬОЇ ХВИЛІ».....	28
Розділ 3. МАЙБУТНЄ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН В ОЦІНЦІ ЗАХІДНИХ ФУТУРОЛОГІВ.....	39
3.1. Аналіз Е.Тоффлером майбутнього стану системи міжнародних відносин.....	39
3.2. Геополітична концепція З.Бжезінського	47
3.3. Концепція “зіткнення цивілізацій” Самуеля Хантінгтона .	55
3.4. «Кінець історії» Френсіса Фукуями.....	66
ВИСНОВКИ.....	70
ЛІТЕРАТУРА:	73